

Familiehistorisk forskning: En introduktion

Tinne Vammen

Siden 1950-ernes slutning, men især inden for det sidste årti er familiens historie dukket frem som en hurtigt voksende, ny forskningsdisciplin inden for den internationale historievidenskab. Denne artikels formål er at præsentere denne nye disciplin.¹

Indledningsvis skal presentationens status som introduktion understreges. Den foregiver m.a.o. ikke at være en systematisk og udtømmende historiografisk karakteristik. Dens sigte er fremfor alt at eksemplificere nogle tematiske hovedinteresser og lakuner inden for det familiehistoriske forskningsfelt og pege på forskellige teoretiske og metodiske ansatser og problemer, samt at argumentere for den familiehistoriske forsknings relevans. Empirisk er presentationens udgangspunkt alene studier vedrørende forskellige sider af familiens historie ca. 1500–1900 i Vesteuropa, navnlig i England, Frankrig og Tyskland.

Titlen »familiehistorisk forskning« er her defineret ret bredt. I første række menes der hermed faghistoriske undersøgelser, hvori familien *enten* er det centrale forskningsobjekt *eller* indgår som en vigtig, systematisk analyseret variabel. Da forskere fra de øvrige samfundsvidenskaber gennem de sidste årtier har demonstreret en øget interesse for at gå igang med selvstændige familiehistoriske undersøgelser, har jeg fundet det naturligt og forsvarligt at inkludere sådanne bidrag i et vist omfang i denne introduktion.

Artiklen falder i tre hoveddele. I *del I* gives der en kort fremstilling af de videnskabskæsterne og -interne forudsætninger for den familiehistoriske disciplins fremvækst, og relevansen af en historisk be-

skæftigelse med familien diskuteres. I *del II* fremdrages nogle hovedtræk ved forskningsdisciplinen i tematisk, teoretisk og metodisk henseende. Endelig sammenfatter *del III* hvilke opgaver og problemer, der presser sig på i de kommende år.

I litteraturlisten er artikler og monografier, som er velegnede som supplerende og uddybende indføring i forskningsdisciplinen mærket med en *.

I.

1. Videnskabsinterne forudsætninger

Fremkomsten af nye forskningstemaer og discipliner hilses ofte med skepsis af fagfolk og historisk interesserede som utidige modeluner. En sådan opfattelse må naturligvis afvises, da den formidler et overdrevent indtryk af spontanitet og tilfældighed som styrende principper bag historievidenskabens forskningspraksis. Den familiehistoriske forsknings gennembrud og blomstring er intet tilfældigt lune, men lader sig forklare i lyset af historievidenskabens udvikling i efterkrigstiden og denne udviklings samfundsmæssige forudsætninger.

Selvom familien i alle samfund indgår som en vigtig bestanddel af det totale reproduktive og produktive miljø, har den videnskabelige historieforskning indtil de sidste årtier sjældent kunnet mønstre andet og mere end en perifer interesse for dens skiftende former, indhold og betydning for individet og samfundet. Denne mangel på interesse står til en vis grad i skarp kontrast til den før-videnskabelige historieskrivning. I 1700- og 1800-tallet var det f.eks. intet særsyn, at familien var

1. Historiografiske oversigtsartikler: Berkner (1973) s. 395–492; Hausen (1975) s. 171–209; Hareven (1975) s. 370–87; Laslett (1972a) s. 1–86.

Tinne Vammen, f. 1942, cand. phil. 1973, ekstern lektor i europæisk socialhistorie ved Historisk institut, Københavns universitet.

integreret i fremstillinger, som fortolkede samfundsudviklingen i et universalhistorisk eller evolutionært perspektiv.

Den videnskabelige historieforsknings gennembrud i 1800-tallets slutning favoriserede ikke en fastholdelse af en familiehistorisk interesse eller en beskæftigelse med familien ud fra integrerende synspunkter. Faghistorikernes skiftende definitioner af, hvilke sider af fortiden, som var relevante og legitime at arbejde med, orienterede først og fremmest forskningen mod individer, fænomener og relationer i den offentlige sfære. Familien blev relegeret til den private sfære. Nu kan der selvsagt uden større vanskelighed nævnes eksempler på, hvordan historievidenskabens mange enkeltdiscipliner har leveret familiehistoriske forskningsbidrag. De traditionelle discipliner kunne imidlertid hverken isoleret eller tilsammen begrunde eller fremkalde en forskningstradition, hvad der i denne forbindelse er det afgørende. Forskningsindsatsen var især knyttet til socialhistorien, som generelt stod i skyggen af den politiske og økonomiske historie, og var her navnlig knyttet til retninger inden for denne, som var koncentreret om at studere sider af fortidens »sæd og skik«. Eftersom den ældre socialhistorie af denne art fortrinsvis var en residualdisciplin, der beskrev fortidens sociale dimension adskilt fra dens politiske og økonomiske, kunne dens udøvere vanskeligt tolke og analysere familien i en bred samfundsmæssig sammenhæng og som en funktion og syntese af historisk skiftende individuelle og kollektive behov og reaktioner.

Fremvæksten af en egentlig familiehistorisk »trend« er først blevet en mulighed og realitet gennem de sidste, godt og vel 25 års bredt anlagte bestræbelser på at omdefinere historievidenskabens genstandsområde og målsætninger. Hermed tænkes der på forsøg på at etablere, hvad der i England betegnes som »new social history« eller »history of society«, i Vesttyskland »Strukturgeschichte« eller »historische So-

zialwissenschaft«, i Frankrig »histoire sociale« eller »histoire totale«. Hvor den ældre socialhistories genstandsområde ofte kun var den »rest«, som de øvrige fagdiscipliner lod ligge, beskæftiger den moderne socialhistorie sig principielt med *alle* sider af den fortidige virkelighed, som analyseres og fortolkes ud fra socialhistoriske problemstillinger eller i et socio-økonomisk perspektiv. Empirisk betones dog især undersøgelser af overindividuelle fænomener, såsom befolknings- og familieforhold, kollektive bevidsthedsformer, sociale klasser og lag, sociale protestformer og massebevægelser, samt lokalsamfund og »total«-samfund. Principielt er det disse størrelses struktur og funktioner, samt de processer, der skaber, opretholder og forandrer dem, der er den ledende erkendelsesinteresse. Ligeså er det i højere grad den objektive ramme om individuelle handlinger og begivenheder, end handlingerne og begivenhederne selv, som sættes i centrum. I princippet repræsenterer den moderne socialhistorie et forsøg på at komme væk fra den individualiserende og disciplinopsplittede historieforskning over i retning af en generaliserende, tværdisciplinær og tværvidenskabelig.²

På trods af en temmelig høj grad af konsensus om socialhistoriens mål, lader dens udøvere sig ikke bringe på en enkelt fællesnævner. Den splittede historiske bevidsthed, så lå bag ved den gængse disciplinopdeling, er ikke *generelt* blevet afløst af en bevidsthed om fortidens fundamentale enhed og en forskningspraksis, der teoretisk og metodisk tager sit udgangspunkt heri. Faglig specialisering af en næppe mindre vidtdreven art end førhen, omend ud fra andre opspaltninger af den fortidige virkelighed, gør sig gældende. Den familiehistoriske disciplin er et af eksemplerne herpå. Nu er faglig specialisering ikke nødvendigvis ensbetydende med, at den moderne socialhistories ambitiøse målsætning om historisk syntese bliver sat uden for parantes. Systemteoretiske, struk-

2. Hobsbawm (1972) s. 331–353, Kocka (1972) s. 306–11.



Figur 1. L. Le Nain (1593–1648): Bondefamilie.

turalistiske og historisk materialistiske indslag markerer således vigtige forsøg på at integrere forskellige sider af socialhistoriens genstandsområde, samt at benytte eller skabe begreber og teorier, som gør en sådan integration mulig.

Den familiehistoriske disciplins fremvækst er således en konsekvens af de sidste årtiers udvidede forskningsperspektiv. Disciplinens udviklingsbetingelser har ikke været lige gunstige i England, Frankrig og Vesttyskland.³ Generelt har opgøret med den traditionelle historieforskning haft sværere ved at slå igennem i Vesttyskland end i de to andre lande. I Vesttyskland har den politiske histories og idéhistoriens dominans i det store og hele været uantastet indtil slutningen af 1960'erne. Hvor engelske og franske historikere begyndte

at opprioritere beskæftigelsen med fortidens sociale og økonomiske dimensioner i mellemkrigsårene, var en sådan beskæftigelse vanskeligere at spore blandt datidens tyske historikere. Tysklands særegne politiske erfaringer i det 20. århundrede har indtil den kolde krigs ophør og afspændingspolitikens gennembrud givet – i dobbelt forstand – konservative historikere en ledende position, som først gennem de senere år for alvor er blevet anfægtet.

Det er således påfaldende, i hvor høj grad undersøgelser af familiens historie i Tyskland i perioden 1500–1900 er produceret af udenlandske, især amerikanske historikere eller af vesttyske forskere uden for faghistorikernes kreds. Det er ingen tilfældighed, at det første større forsøg på at introducere familien som forskningstema

3. Artiklen inddrager i et vist omfang amerikanske bidrag til belysning af familiens historie. Familieforskningens baggrund og placering i amerikansk historievitenskaber er dog ikke behandlet her af pladmæssige årsager. Der henvises til: Hareven (1975) s. 370–87; samme (1971) s. 210–226.

for vesttyske historikere, først blev gjort i 1975 og inden for rammerne af tidsskriftet »*Geschichte und Gesellschaft. Zeitschrift für Historische Sozialwissenschaft*«. Det udgives af bl.a. H.-U. Wehler, R. Koselleck og J. Kocka, nogle af den vesttyske historietraditions skarpeste kritikere og varmeste fortalere for et paradigmeskifts nødvendighed.⁴

I Frankrig har forskningsdisciplinens udviklingsbetingelser været ganske anderledes gode. Her har det ikke mindst været historikere med tilknytning til *École pratique des Hautes Études, VIe Section*, og til det prestigeombruste tidsskrift »*Annales, Économies, Sociétés, Civilisations*«, der har fungeret som pioner i en familiehistorisk forskning. I kvalitativ henseende må den franske familieforskning betegnes som spydspidsen i den internationale familieforskning. Tematisk og metodisk er den karakteriseret ved en bredde og en videnskabelig fantasi, samt en bemærkelsesværdig åbenhed over for de øvrige samfundsvidenskaber.

I England har især forskere med tilknytning til *Cambridge Group for the History of Population and Social Structure* spillet en vigtig igang sættende rolle, ligesom der er grund til at fremhæve historikere omkring tidsskriftet »*Past and Present*« som medvirkende til, at familien nu har fået en mere fremtrædende plads i engelsk socialhistorisk forskning.⁵

2. Impulser fra de øvrige videnskaber

Til de videnskabsinterne forudsætninger for den familiehistoriske forskning hører også impulser og en vis afsmitningseffekt fra de øvrige samfundsvidenskaber, hvoraf flere har mangeårige traditioner for systematiske familiestudier. Inden for sociologien har studier af familien som institution og primærgruppe længe indtaget en

velrenommeret position i det samlede forskningsfelt, og sådanne studiers relevans for den almene sociologi er almindeligt anerkendt. Også antropologien/etnologien har en lang tradition for familiestudier, som især har handlet om familie- og slægtssystemer i såkaldt primitive kulturer i den tredje verden eller familie og hushold i europæiske »bondesamfund«. Inden for psykologien og psykiatrien har familien været inddraget som en ramme om individets primære socialisering. Også familiemedlemmers interne samspil, autoritets- og rollefordeling hører med til disse videnskabers tematik. Det samme gælder sammenhængen mellem socialt tilhørsforhold og opdragelsesværdier og -teknikker, samt familiens betydning for neurotiske og patologiske symptomers og sygdommes opståen. Demografiens beskæftigelse med familien har sædvanligvis været af en mere indirekte art. Studiet af demografiske komponenter, som under påvirkning af økonomiske, sociale, politiske og ideologiske determinanter bestemmer befolkningsstørrelse, -struktur og -udvikling, tager dog netop udgangspunkt i individuelle begivenheder som fødsel, ægteskab og død, som i vidt omfang finder sted i en familiesammenhæng.⁶

Appeller om tværvidenskabeligt samarbejde og kommunikation er ingen nyhed. Relativt ny er derimod mangesidige forsøg på at konkretisere sådanne appeller. Gennem de sidste årtier har historievidenskaben i stigende grad orienteret sig imod de øvrige samfundsvidenskaber og vice versa. Der er således tale om et dobbelt forsøg på at nedbryde de gængse demarkationslinjer mellem videnskaber med beslægtede eller identiske genstandsområder. Selvom det vil være fejlagtigt at tale om en almen historiserende tendens inden for de øvrige samfundsvidenskaber, så er forståelsen for

4. Asendorf (1974) s. 24–42; Mommsen (1973) s. 125 f, 130 f, 139–141, 151 ff.

5. Der refereres her til historikere som P. Goubert, E. Le Roy Ladurie, J. C. Flandrin, C. Klapisch, J. Thirsk, O. H. Hufton, L. Stone, E. P. Thompson, P. Laslett og E. A. Wrigley.

6. König (1976) s. 1–27; Lewis (1976) s. 36–60; Skolnick (1975) s. 703–19; Schwägler (1974); Mathiesen (1965) s. 7–8.

de uheldige sider ved at arbejde inden for en forkortet tidsdimension tydeligvis vokset stærkt. Interessen for at studere nutidens individuelle og kollektive fænomener i en *historisk* sammenhæng og for at få begrebers og teories gyldighedsområde testet empirisk på et historisk materiale er tydelig. En række vigtige bidrag, der belyser familiens historie i Vesteuropa ca. 1500–1900, er således blevet produceret uden for faghistorikernes miljø.⁷

Historikere har i vidt omfang lånt begreber, teorier og metoder fra nabovidenskabernes familieforskning. Selvom historikernes lånerposition ikke er uproblematisk, må den som helhed vurderes positivt. Den har således bidraget til at skabe klarhed om udvalgte problemstillinger af grænsning og en større grad af præcision mht. at definere begreber og hypoteser. Samtidig har lånerpositionen stærkt understreget nødvendigheden af, at historikere *selv* søger at frigøre sig fra denne lånerposition ved at oparbejde mere »ladede« begreber end de ofte ret indholdstomme, abstrakte kategorier og ved at skabe alternativer til de etnocentriske teorier, som de øvrige samfundsvidenskaber kan byde på.

Direkte samarbejde mellem historikere og andre samfundsforskere omkring konkrete familiehistoriske projekter forekommer relativt sjældent. Hidtil har tilnærmelsen først og fremmest antaget form af en tættere kommunikation på seminar- og tidsskriftplan.

3. Videnskabseksterne forudsætninger

Den moderne socialhistories, herunder familiehistoriens, gennembrud kan generelt tolkes som en videnskabeligt formidlet reaktion på efterkrigstidens markant forandrede samfundsforhold inden- og uden for Vesteuropa. Det ændrede samfundsbillede konfronterede historievidenskaben

(og de øvrige samfundsvidenskaber) med spørgsmålet om dens (deres) evne til at forklare dette billede. Mange historikere indså, at dette spørgsmål ikke kunne besvares med et utvetydigt ja, såfremt de konventionelle opfattelser af, hvad videnskabelig historieforskning er og bør være, stadig skulle være målestokken.

Blandt de yngre generationer af marxistiske eller marxistisk inspirerede historikere har der ikke blot været tale om en bekymret skepsis, men om en afvisning af den traditionelle historievidenskabs teoretiske-metodiske præmisser og et opgør med dens politiske og ideologiske indhold og funktion. Når den socialhistoriske forskning ikke lader sig bringe på en enkelt fællesnævner, er en af hovedårsagerne hertil brydningen imellem socialhistorikere med konkurrerende, helt eller delvis uforenelige videnskabsopfattelser og politiske engagementer. Konservative og socialliberale historikeres traditionelle dominans i vesteuropæisk historieforskning er om ikke blevet brudt, så dog udfordret af marxistiske og socialistiske kolleger og studenter.

I mere snæver forstand er den familiehistoriske forsknings samfundsmæssige baggrund familiens situation og problemer med konfliktfrit at tilpasse sig omfattende økonomiske, politiske og sociale forandringer i efterkrigstidens Vesteuropa. I 1960ernes og 1970ernes offentlige debat har disse problemer været karakteriseret med dramatiske stikord, som peger på en temmelig bred opfattelse af, at familien er offer for en svækkelse som social institution. Men samtidig har den offentlige debat peget på dybtgående meningsforskelle mht. hvori denne svækkelse består, hvorfor og hvordan den er opstået, og hvorvidt den bør vurderes negativt eller positivt. Det er dog ikke alene den vesteuropæiske families krise og konflikterne mellem forventningerne til familien og dens konkrete

7. Vigtige indlæg mellem historikere og sociologer, samt synspunkter på psykonanalysens relevans for historievidenskaben, se: Wehler (1971) og (1972).

muligheder for at indfri dem i forhold til individet og samfundet, som har bidraget til at forøge historikernes interesse for at studere den. En anden vigtig inspirationskilde er familiestrukturens forandringer i den tredje verden under indflydelse fra industrialisering og urbanisering i kapitalistisk eller socialistisk regi, ligeså udviklingslandenes såkaldte overbefolkningskrise, som deres stærke befolkningstilvækst ofte betegnes fra ny-malthusiansk hold. Begge disse problemkomplekser har fremkaldt en faghistorisk interesse for at kortlægge den vesteuropæiske familiestrukturens forandringer, som forudsætning for og/eller konsekvens af 1700- og 1800-tallets overgang til et industrikapitalistisk produktionssystem, samt for at undersøge hvilke baggrundsfaktorer og forklaringsvariable, som lå bag de vesteuropæiske befolkningers demografiske adfærd i fortiden, herunder fødselskontrollens gennemslag på masseplan.

4. Den familiehistoriske forsknings relevans

På baggrund af det mangelfulde billede, som historievitenskaben traditionelt har kunnet tegne af familien i fortiden, kan det umiddelbart forekomme ret overflødigt at påpege den familiehistoriske forsknings relevans. Når jeg alligvel kort vil fremføre nogle få generelle og principielle argumenter for relevansen af en familiehistorisk forskning, er det for at understrege, at denne ikke slet og ret består i at udfylde åbenbare lakuner i den eksisterende historiske viden. At skabe (ny eller øget) viden om fortiden og dens fænomener er ikke særligt interessant eller værdifuldt i sig selv. Lige så lidt er det nødvendigvis en kilde til historisk erkendelse, som kan få teoretisk og praktisk betydning for menneskers køns- og klassebetingede bevidsthed og handlinger i en nutidig samfundssammenhæng.

Det er min opfattelse, at familiehistorisk forskning er (eller kan blive) relevant, for så vidt som den bidrager til at skabe en almen historie, der kan fungere som en

kritisk-frigørende lære om fortidens totale livssammenhænge. En i denne forstand relevant familiehistorisk forskning kan således ikke blive stående ved analysen og fortolkningen af familiens erfaringshorisont, funktioner og handlemuligheder i en given samfundsmæssig kontekst. Familiens historie må desuden, sammenhængende hermed, analyseres og fortolkes ud fra nutidige problemstillinger og teoretiske synspunkter.

Ud fra en faglig synsvinkel ligger perspektivet i en familiehistorisk beskæftigelse ikke blot i, at den kan mane forestillinger om familien som en antropologisk-biologisk størrelse i jorden. Historikeres traditionelle mangel på systematisk interesse for familien synes netop at hvile på fordomsfulde forestillinger om familien som »naturlig« og »universel« og følgelig faget uvedkommende. Accepten af familien som en *historisk* kategori åbner for inddragelsen af en central og forsømt livssammenhæng. En beskæftigelse med familien som et strukturelt element i et givent samfund og dets funktionelle relationer til samfundet som helhed og dets enkelte bestanddele har, ligesom en beskæftigelse med familien som formidlingsinstans mellem individet og samfundet, teoretiske og empiriske perspektiver af almen interesse.

En beskæftigelse med familiens historie åbner herudover for en langt stærkere betoning af køn som en relevant videnskabelig kategori. Historiske begreber, metoder og teorier hviler ofte på mænd og særlige mandlige aktiviteter som norm, men ikke desto mindre fremstilles de resultater, som anvendelsen heraf leder frem til, som almenlydige. I det omfang historikere overhovedet opererer med kønsdifferentiering og magtforholdet mellem kønnene som systematiske træk, er det som regel i tilknytning til mandsdominerede områder af den fortidige virkelighed. Den familiehistoriske forskning kan give et bredere kendskab til mandlige livssammenhænge, samt bidrage til at kvinder (også) analyseres i sammenhænge, som ofte var mere centrale i deres tilværelse end deres mere

marginale deltagelse i mandsdominerede sammenhænge. Inddragelsen af køn som variabel kan dels medvirke til at teste gyldighedsområdet for begreber, metoder og teorier, som bygger på mænd som norm, dels skabe nye hjælpere, som øger historikernes muligheder for at levere mere fyldestgørende analyser og overbevisende fortolkninger af den fortidige virkelighed.

Historiens aktører fremstilles som regel som *voksne* enkeltpersoner, grupper eller klasser. En familiehistorisk beskæftigelse kan vanskeligt undgå at pege på alder og generationstilhørsforhold. Inddragelsen af barndommen, ungdommen og andre livsfaser bidrager til at understrege udviklingsperspektivet i individets livshistorie fra fødsel til død og generationstilhørsforholdets betydning. Familiens historie er således et glimrende udgangspunkt for en beskæftigelse med mennesket ud fra et variationssynspunkt. Mennesket er ganske vist ikke en uendelig varierbar størrelse. Beskriver man imidlertid mennesket ud fra et konstanssynspunkt, hvad historikere ikke sjældent har været tilbøjelige til, fremstår det som en fast, uforanderlig størrelse under stærkt varierende samfundsmæssige vilkår. Konstanssynspunktet indebærer m.a.o. en opfattelse af mennesket, der anskuer det som isoleret fra det samfund, det lever i, ikke som et socialt væsen, der både er adskilt fra og en del af samfundet. Ud fra et konstanssynspunkt på mennesket er det f.eks. vanskeligt at forklare, hvorfor Cromagnonmandens tilværelse var så forskellig fra tilværelsen i dag eller at forklare, hvorfor førkapitalistiske samfund var forskellige fra kapitalistiske samfund. Familien er velegnet til at belyse, hvorledes menneskelige drifter og behov af materiel og kulturel, psykisk og fysisk art historisk har været underlagt *forskellige* sociale definitioner og *forskellige* muligheder for at blive tilfredsstillet, ikke alene inden for et givet samfund, men i forskellige samfund. Den familiehistoriske forskning kan således vise, at et menneske ikke blot er historiens forudsætning, men at kernen i historisk

forandring til syvende og sidst er menneskets evne til at omskabe sig selv som socialt væsen.

II.

1. Familiens historie – hvad er det?

En dækkende definition på en forskningsdisciplin bør ideelt set indeholde mindst tre elementer: (a) en teoretisk bestemmelse af dens grundbegreber og placering inden for historievidenskaben, (b) en bestemmelse af dens vigtigste metoder og (c) en angivelse af dens empiriske genstandsområde. Det er vanskeligt at opstille en præcis og dækkende definition, som forener alle tre elementer.

Som allerede nævnt indgår den familiehistoriske forskning i den moderne socialhistorie og er som denne præget af nypositivistiske, strukturalistiske og historisk materialistiske tilgange og tolkninger. En nærmere bestemmelse af forskningsdisciplinens placering er dog ikke afklaret, da familiebegrebet ikke har været taget op til en systematisk drøftelse. Netop en teoretisk bestemmelse af familiebegrebet er afgørende for, hvordan forskningsdisciplinens empiriske genstandsområde defineres, og hvordan dette genstandsområde hænger sammen med og kan integreres i socialhistorien generelt.

På de foregående sider er ordet familie blevet anvendt uden nærmere kvalifikation. Men hvad var og hvad er familien? I dagligsproget bruger vi ordet familie i flere betydninger. Det anvendes i betydningen (a) et ægtepar, samt dets eventuelle børn, (b) slægt som betegnelse for to eller flere personer, hvoraf den ene nedstammer fra den anden eller hvor begge eller alle nedstammer fra en tredje person, samt (c) slægtninge som en bredere betegnelse for personer, som er forenet via ægteskab, f.eks. svogre, svigerforældre, kusiner. Endelig bruges familiebegrebet i overført betydning, f.eks. »Vi havde det ligesom en stor familie på firmaskovturen«.

Som bl.a. påpeget af O. Brunner vandt familiebegrebet først indpas i det tyske

dagligsprog i 1700-tallet som betegnelse for forældre-børnforholdet og med det betydningssindhold, vi idag lægger i denne sociale forbindelse. I 1500- og 1600-tallet kendtes ikke nogen særlig betegnelse for forældre og børn som en særskilt social størrelse. »Haus« var den gængse betegnelse og omfattede ligesom det romerretlige »familia«-begreb alle beslægtede og ikke-beslægtede personer, som stod under husherrns juridiske autoritet. På andre vesteuropæiske sprog gjorde lignende træk sig gældende. Det moderne familiebegrebs opståen og udbredelse er således knyttet til den fase af Vesteuropas historie, hvor den kapitalistiske produktionsmåde begyndte at blive den dominerende. En forudsætning herfor og følge heraf var, at »das ganze Haus« generelt mistede sin betydning som bærer af den samfundsmæssige produktion og reduceredes til en reproduktionssammenhæng.⁸

Lige så lidt som den familiehistoriske forskning kan defineres ud fra dagligsprogets familiebetegnelser i fortiden, er nutidens umiddelbart anvendelige. Ved at overtage sociologiske og antropologiske familiebegreber har historikere da også søgt at undgå dette. Det er dog e.m.m. et spørgsmål, om de lånte, som oftest idealtypiske begreber er særligt anvendelige og tilstrækkelige. Fælles for gængse begreber som kærnefamilie, udvidet familie og storfamilie, samt husstandsbegreber som enkel familiehusstand, udvidet familiehusstand, flerfamiliehusstand er, at de alene eller fortrinsvis betoner familiens og husstandens biologisk-genealogiske aspekter. Minimumsdefinitioner af denne art er inklusive. Det gør det m.a.o. muligt at klassificere fænomener, som i andre henseender er yderst forskellige og eksisterer i yderst forskellige tidsmæssige og rumlige sammenhænge, indenfor een og samme kategori. Ved hjælp af minimumsdefinitioner af denne art vil det f.eks. være muligt at påvise, at indianere i Amazonlandet anno

1977 lever i kærnefamilier ganske som skibsværftsarbejdere på Nordfyn! Eller at kærnefamilien både var den almindelige familietype i 1600-tallets og 1900-tallets England. Sådanne påvisninger kan muligvis være interessante ud fra en sociologisk eller antropologisk betragtning. Ud fra en historisk er de kun af sekundær interesse.

Det, som må interessere familiehistorikeren, er først og fremmest, hvad der i *bredeste* forstand, ikke kun i biologisk-genealogisk henseende, karakteriserer familiens former og funktioner inden for samme tid og rum eller på tværs heraf. En bestemmelse af, hvad familien var historisk (og er idag), bør således hvile på betydeligt mere komplekse begreber, som sammenfatter så mange typiske træk ved familien som muligt. Sådanne komplekse begreber savnes i høj grad i den familiehistoriske forskning.

Den mig bekendt eneste historiker, som har forsøgt at opstille et alment begreb om familien er den vesttyske marxist K. Hausen. Hausen anskuer familien holistisk. Det er hendes grundsynspunkt, at familien ikke kan bestemmes og analyseres isoleret, men altid som et element i den dynamiske helhed individ-familie-samfund. Familien repræsenterer et formidlende led mellem individet og samfundet og varetager historisk skiftende funktioner over for begge disse størrelser. Af disse funktioner udpeges reproduktionsfunktionen som den vigtigste. (Reproduktion anvendes her i udvidet betydning som samlebetegnelse for den biologiske, fysisk-psykiske og sociale reproduktion af mennesker, som familien varetager for sig selv og samfundet på kort og langt sigt.) Konsekvensen af dette grundsynspunkt er, at en historisk bestemmelse af familien på een og samme gang formes af og selv former et givent samfunds økonomiske, klassemæssige, politiske, ideologiske og juridiske strukturer.⁹

Sociologen H. Rosenbaums metodologiske overvejelser er, skønt de vedrører nogle

8. Brunner (1968) s. 105-13; Wall (1972) s. 159-156.

9. Hausen (1975) s. 196.

grundlæggende krav til en historisk funderet, marxistisk familiesociologi, ligesom Hausens vigtige for familiehistorikere, der dels ønsker at oparbejde komplekse begreber som alternativ til de idealtypiske kategorier, som hidtil fortrinsvis er blevet brugt i den familiehistoriske forskning, dels ønsker at integrere familiens historie i den almene historie. Blandt Rosenbaums overvejelser er hendes krav til begrebsapparatet og begrebsdannelsen ikke de mindst vigtige.

Rosenbaums udgangspunkt er hendes præcisering af analytiske begrebers historicitet. Begreber er m.a.o. tids- og stedsbundne. De er knyttet til en bestemt historisk virkelighed, hvad der begrænser deres udsagnskraft og gyldighed. En ureflekteret anvendelse af nutidsbegreber om familien ved analysen og fortolkningen af »familien« i fortiden rummer store muligheder for alvorlige fejlfortolkninger, der medfører at fortids-»familiens« historiske særpræg går tabt. For at undgå sådanne faldgruber er forskerens stadige refleksion over de explicitte og implicitte forhåndsforestillinger og begreber, hvormed han eller hun går til analysearbejdet, en uomgængelig nødvendighed. Hvad Rosenbaum således understreger er, at forskeren aldrig går forudsætningsløs til det historiske analysearbejde, samt at disse forudsætninger må blotlægges. Den historiske analyses startpunkt bør derfor *ikke* være det udvalgte fænomen i fortiden, men det nutidsfænomen, som forskerens forestillinger og begreber er knyttet til. Fortidsfænomenet må afgrænses i forhold til den nutidsvirkelighed, forskerens forestillinger og begreber beskriver, for derigennem at nå frem til en indledende bestemmelse af fortidsfænomenets strukturelle egenart. Først derefter kan forskeren begynde at undersøge fænomenet i dets historiske sammenhæng og udvikle et adekvat begrebsapparat.

Som alternativ til gængse idealtypiske begreber slår Rosenbaum til lyd for real-

begreber, dvs. begreber, der definerer et fænomens grundstruktur og typiske, historisk specifikke træk. Som Hausen betoner hun, at en historisk bestemmelse af familien altid bør tage hensyn til den totale samfundsmæssige sammenhæng, den indgår i, samt de strukturelle forudsætninger, den eksisterer under.¹⁰

Det er min opfattelse, at teoretiske og metodiske ansatser, som her er skitseret yderst kort, vil være velegnede med henblik på at overvinde den usikkerhed, der hersker vedrørende den familiehistoriske forskningsdisciplins genstandsområde og dets sammenhæng med og integration i den almene historie.

På indeværende tidspunkt lader den familiehistoriske forskning sig mest ubesværet definere empirisk og metodisk på grundlag af historikernes hidtidige praksis. De hidtidige bidrag lader sig grovopdele i tre hovedrubrikker, som jeg nedenfor vil komme ind på hver for sig. Skillelinjerne mellem disse rubrikker bør bestemt ikke opfattes som knivskarpe, da der ofte vil være tale om glidende overgange fra den ene til en eller flere af de øvrige. Indledningsvis er der grund til at påpege, at den ny familiehistoriske forskning repræsenterer en stærk tematisk og kildemæssig udvidelse, samt en langt stærkere anvendelse af kvantitative metoder i forhold til den ældre familieforskning i historievidenskaben. Her var de familiehistoriske interesse navnlig koncentreret om de højeste samfundsklassers familieforhold og om enkelte berømte familier og slægter. En stærk binding til normative og berettende kildemateriale gjorde sig gældende, som delvis er blevet brudt, ikke mindst takket være inddragelsen af historisk-demografisk kildemateriale.

2. Studier af familiens demografiske adfærd

Generelt kan familierekonstitutionsstudier defineres som intensive længdesnitstudier af individuelle familiers demografiske ad-

10. Rosenbaum (1974) s. 9-19.

færd i »førstatistiske sogne«, som oftest landsogne. Studier af denne art synes sjældnere at være motiveret af en interesse for familien i sig selv, end af en befolkningshistorisk eller økonomisk-historisk. Ud fra et familiehistorisk synspunkt indeholder sådanne studier dog en række elementære oplysninger om sider af ægteskabet og forholdet mellem børn og forældre i det 16.–18. århundredes Vesteuropa.

Familierekonstitutionsstudierne har fremdraget en lang række elementære, men vigtige data om ægteskabets varighed og ægtefællers alder ved giftermål, om tidsintervallet mellem børnefødsler og forskellige måder at begrænse børnetallet på, om antallet af børn pr. familie, om den geografiske rekruttering af ægtefæller, samt om børne- og voksendødeligheden som ægteskabs- og familieopløsende faktorer, for blot at nævne nogle af de typer af viden, som disse studier har kunnet tilbyde. Disse data leverer vigtige indicier for, hvordan ægteskabets og familiens interne konstellationer har formet sig.

Familierekonstitutionsstudier foretages sjældent for tidsrum, der er kortere end et århundrede, som oftest længere. Studierne bygger som regel på kirkebogsmateriale.

Få sogne har bevaret kirkebøger uden kronologiske lakuner for så lange åremål som et århundrede eller mere, hvilket vanskeliggør en selektion af sogne ud fra økologiske og sociale repræsentativitetskriterier. Familierekonstitutionsstudier beskæftiger sig kun med såkaldt fuldstændige familier. Det skal være muligt at kunne identificere enkeltpersoners navn, alder og familietilhørsforhold med sikkerhed, samt tidspunktet for ægteskabets indgåelse og opløsning ved en eller begge ægtefællers død eller tidspunktet for ophøret af hustruens fertile periode. Disse identifikationskrav indebærer, at et betydeligt antal familier udelukkes fra undersøgelsen p.g.a. usikre informationer, vandringer ud af sognet etc. *J. Knodel* har peget på, at der

for Tysklands vedkommende foreligger befolkningsgenealogisk materiale (»Ortsippenbücher«), indsamlet af lokalhistorikere i 1930'erne, som er et lettere tilgængeligt alternativ eller supplement til det utrykte kirkebogsmateriale, der er en hovedkilde til befolkningsforholdene forud for de nationale, regelmæssigt gennemførte folketællinger.¹¹

I Frankrig var det historisk interesse-rede statistikere og demografer ved *Institut International d'Études Démographiques*, som i 1950'erne lancerede de første familierekonstitutionsstudier. Formålet var at opnå et mere præcist mål for den franske befolknings fertilitets- dødeligheds- og ægteskabsmønster i det 17. og 18. århundrede, end der kunne tilvejebringes via anvendelsen af gængse demografiske metoder. Som supplement hertil udarbejdede *L. Henry* og *M. Fleury* en model for, hvordan den fra genalogien kendte familierekonstitutionsmetode kunne bruges med henblik på at kortlægge hundreder eller tusinder af demografiske »biografier« af anonyme familier. De to forskere fastlagde desuden principperne for, hvordan den manuelle bearbejdelse af kirkebogsmaterialets data kan kombineres med tids- og ressourcebesparende EDB-behandling. Sammen med *E. Gautier* demonstrerede Henry metodens empiriske perspektiver i den nu klassiske undersøgelse af landsognet Crulais befolkningshistorie. Henrys og hans kollegers pionerarbejde har vundet bred national og international anerkendelse. En lang række rekonstitutionsstudier er sidenhen blevet offentliggjort i INEDs tidskrift »*Population*« og i dets skriferække, samt i det tværvidenskabelige »*Annales de Démographie Historique*«. ¹²

Førende franske historikere har siden 1960'ernes begyndelse taget familierekonstitutionsmetoden til sig. En befolkningshistorisk interesse er intet nyt fænomen blandt vesteuropæiske faghistorikere. Først i efterkrigsårene antog den dog form

11. Wrigley (1966a) s. 96–111; Knodel (1975) s. 288–324.

12. Henry & Fleury (1965); Henry & Gautier (1958); Henry (1968) s. 385–396; Chamoux (1972) s. 1083–1090.

af talrige forsøg på at kortlægge samspillet og sammenhængen mellem demografisk og i første række økonomisk udvikling. Via familierekonstitutionsstudierne har historikerne opnået et mere nuanceret og konkret billede af hvordan de generelle tendenser i befolkningsudviklingen aftegnede sig på lokalt plan. Franske historikere har med forkærlighed studeret befolkningsforholdene i »la France classique«. I England og Vesttyskland har interessen i højere grad været samlet om at undersøge befolkningsudviklingen forud for og samtidig med det industrielle gennembrud, hvad der nok er en af årsagerne til, at de engelske og vesttyske rekonstitutionsstudier ikke har nydt nær den samme popularitet som i Frankrig.¹³

Rekonstitutionsstudierne synes at bekræfte *J. Hajnals* hypotese om det vesteuropæiske ægteskabsmønsters originalitet. Dette mønster var karakteriseret af en høj gennemsnitsægteskabsalder (ca. 24–27 år), samt en stor procent af permanent ugifte i befolkningen. Hajnal mener, at dette mønster opstod i 1500-tallets aristokrati og borgerskab og siden generaliseredes i 1600-tallet. Først i 1900-tallet ændres dette mønster, der adskiller sig fra det mønster, som fandtes i Østeuropa og i de ikke-europæiske verdensdele, afgørende. Den seksuelle represion, som synes at være det vesteuropæiske ægteskabsmønsters kendetegn, begrundes Hajnal med stammefamilien (stem family) og behovet for kapitalakkumulation.¹⁴

Intet samfund har historisk tilladt uhæmmet seksuel udfoldelse. I 1600- og 1700-tallets Vesteuropa synes de vigtigste former for social kontrol over den seksuelle udfoldelse og dermed befolkningstilvæksten at have været sene ægteskaber og en stor procent af ugifte. Kombinationen af sene ægteskaber og en generelt lav gennemsnitslevetid gjorde ægteskabet til en

mere kortvarig affære end i 1800- og 1900-tallet. Genvielse hyppighed er blot et af udtrykkene for dødens stadige nærvær i datidens familieliv. De ofte meget korte intervaller mellem ægteskabets opløsning som følge af død og enkens eller enkemandens genvielse indikerer, at ægteskabets følelsesmæssige aspekt, herunder forelskelse og kærlighed som hovedforudsætning for at indgå i den »hellige« ægtestand, ikke prioriteredes særligt højt. I bonde- og håndværkerhusholdet var ægteskabet, som bl.a. påpeget af *M. Mitterauer* og *M. Baulant*, en social og økonomisk nødvendighed, såfremt kønsspecifikke og komplementære funktioner skulle varetages. Begge tolker genvielsehyppigheden i dette perspektiv, ligesom de understreger, hvorledes genvielse skabte yderst komplicerede familiekonstellationer og indviklede arveforhold.¹⁵

For *J. Noonan* var årsagen til de originale vesteuropæiske ægteskabsmønstre af religiøs art. Da dette mønster fandtes i lande på forskelligt økonomisk udviklingsstrin og på tværs af konfessionelle skel, kan det muligvis forklares ud fra *fælles* mytisk-religiøse moralforestillinger. Til den fælles forestillingskreds hørte: en opfattelse af ægteskabet som et livslangt uopløseligt fællesskab; af seksuel udfoldelse som illegitim med mindre den stod i forplantningens tjeneste og foregik inden for ægteskabets rammer; fordømmelse af abort og prævention, samt en høj vurdering af familiens ansvar for børns religiøse opdragelse. Til sammen opmuntrede disse forestillinger til seksuel afholdenhed uden for ægteskabet og en høj ægteskabsalder. Den katolske kirke hyldede allerede i middelalderen disse forestillinger, men deres spredning og accept blev først mulig i den efterreformatoriske tidsalder, hvor en mere talstærk præstestand trådte i tættere kontakt med menighederne. Det var sådanne fore-

13. Goubert (1973) s. 16–27, Lee (1963) s. 289–310

14. Hajnal (1965) s. 101–145.

15. Baulant (1972) s. 959–968, Mitterauer (1973) s. 186–190, Stone (1965) s. 619–623.

stillinger, der var afgørende, mens politiske, økonomiske etc. variable kun skabte variationer inden for dette grundmønster.¹⁶

Som Hajnal betoner A. Burguiere det vesteuropæiske ægteskabsmønsters repressive karakter. I modsætning til Noonan tillægger han ikke religionen en selvstændigt virkende betydning. Etableringen af ægteskabsmønstret i Frankrig i perioden 1580–1730 var derimod begrundet i de feudale produktionsforholds og -relationers opløsning, og det stod i kapitalakkumulationens og en stationær demografisk udviklings tjeneste. Religionen fungerede som ideologisk begrundelse og retfærdiggørelse. Reformkatolicismens asketiske ægteskabsideal, der betonede driftafkald og – sublimering før ægteskabet, skabte en adfærd, som gradvis modificerede traditionelle moralske og juridiske normer.¹⁷

Et stærkt omdiskuteret spørgsmål har været, hvorvidt det sene 1700-tal og 1800-tallet – den kronologiske ramme om industrikapitalismens gennembrud og første udvikling – betegner et brud i seksualitetens historie. Amerikaneren E. Shorter har gjort sig til talsmand for, at det parallelle opsving i den legitime og illegitime fertilitet fra ca. 1750 og det parallelle fald fra ca. 1860 markerede en »sexual revolution« i Europa. Shorter definerer denne revolution som en kvantitativ og kvalitativ forandring i den seksuelle aktivitet, og han har forsøgt at opstille en typologi over, hvilke seksuelle reaktionsmønstre, som henholdsvis karakteriserede det »førindustrielle« samfund og »industrisamfundet«. Mens »sexuality may be thought of as a great iceberg, frozen by the command of custom, by the need of surrounding com-

munity for stability at the cost of individuality and by the dismal grind of daily life«, så betød det sene 1700-tal og 1800-tallet »a revolution in eroticism, specifically among the lower classes, in the direction of libertine behaviour«. Shorter udpeger den fremvoksende arbejderklasses kvinder som bærere af den seksuelle revolution. Kapitalismens gennembrud som dominerende økonomisk system indebar, at kvinder blev frigjort fra deres traditionelle økonomiske afhængighed og seksuelle og ideologiske undertrykkelse, der karakteriserede deres liv som arbejdskraft i og medlemmer af den »førindustrielle« familie. Som selvstændige lønarbejdere på det kapitalistiske arbejdsmarked opnåede de unge kvinder en hidtil ukendt personlig selvstændighed og en stærk jeg-følelse, som brød med de kollektive værdier, de traditionelt havde lært at bøje sig under. Kvindernes selvstændighed og individualisme overførtes til det seksuelle område i form af hyppigere og kvalitativt bedre samlejer i og uden for ægteskabet, og deres nye seksualadfærd sanktioneredes og understøttedes af en hedonistisk-proletarisk subkultur. Det parallelle fald i den legitime og illegitime fertilitet omkring 1860 forklares med spredningen af præventiv information fra de højere samfundsklasser til arbejderklassens kvinder.¹⁸

Overfor Shorter og de historikere, som helt eller delvis har accepteret hans tese om en seksuel revolution står fagfæller, som betoner kontinuiteten i den seksuelle adfærd. Tilly *m.fl.* afviser, at det ændrede fertilitetsmønster var udtryk for en seksuel revolution. Dette mønster fortolkes tværtimod som udtryk for kvinders fastholdelse af traditionelle værdier og seksuelle ad-

16. Noonan (1968) s. 465–474.

17. Burguiere (1972) s. 1128–1138.

18. Shorter (1973a) s. 48–84, citat s. 48, samme (1973b) s. 605–649. Shorters model for kvindernes seksuelle frigørelse og dens effekt på fertilitetsmønstret bygger på et temmeligt spinkelt empirisk grundlag. Shorters opfattelse af den agrar-industrielle revolutions effekt på kvinders placering som arbejdskraft i den samfundsmæssige produktion, er utvivlsomt overdrevne. Modellen postulerer en lineær og mekanisk sammenhæng mellem socio-økonomiske og bevidsthedsmæssige forandringer. Det turde selvsagt også være en forenkling at sætte lighedstegn imellem seksuel repressio/n/ før- eller tidligt kapitalistisk samfundsøkonomi og seksuel frigørelse/ industrikapitalisme. Vedrørende kvinder i den britiske samfundsproduktion, se: E. Richards (1974) s. 337–357. Vedr. kvindearbejdet i Vesteuropa og Sydeuropa, se: Tilly & Scott (1975) s. 444–476.

færdsformer under stærkt forandrede sociale og økonomiske vilkår. I den markante stigning i antallet af førægteskabelige graviditeter i det sene 1700-tals Neuchâtel ser *P. Caspard* dannelsen af en ny klasse- og beskæftigelsesstruktur som følge af industrikapitalismens fremmarch. De førægteskabelige graviditeter var iflg. *Caspard* intet nyt fænomen, men afspejler en fortsættelse og en udbredelse af socialt accepteret seksuelt samkvem mellem trolovede under ændrede socio-økonomiske betingelser.¹⁹

En række forskere har beskæftiget sig med fødselskontrol, forstået som bevidst planlægning af børnetallet i familien og anvendelse af præventive teknikker. Familierekonstitutionsstudierne har klarlagt, at fødselskontrol praktiseredes i 1600- og 1700-tallet og dermed modificeret traditionelle antagelser om, at denne ændring i seksualadfærden først slog igennem i forbindelse med industrialiseringen. Ved siden af interessen for fødselskontrollens effekt på fertilitetsmønstret spores en stærk interesse for de socio-økonomiske og bevidsthedsmæssige årsager til dens gennemslag. Fransk rekonstitutionsforskning har leveret belæg for, fødselskontrol allerede praktiseredes på masseplan omkring 1770 d.v.s. ca. et århundrede før det samme var tilfældet i andre vesteuropæiske lande. Et hovedspørgsmål er, hvorvidt Frankrigs originalitet på dette område kan opretholdes. Det er en almindelig opfattelse, at fødselskontrol først slog igennem inden for de højeste samfundsklasser, samt at kendskabet til præventive teknikker spredtes herfra til de brede masser. *L. Henry* har godtgjort, at Genève's borgerskab praktiserede børnebegrænsning i ægteskabet i 1600-tallet. Iflg. *L. Stone* var det samme tilfældet

inden for en minoritet af det engelske aristokrati i samme periode. Dagbøger, breve og memoirer vidner om, at det højere borgerskab i 1600-tallets Frankrig var motive-ret for at reducere børnetallet. Der er statistisk belæg for, at det faktisk gjorde det i 1700-tallet. *Wrigleys* Colyton-undersøgelse og *A. Perrenouds* Genève-undersøgelse rejser imidlertid begge spørgsmålet, om det lille Devonshire-sogns bondebefolkning og den schweiziske bys indbyggere afveg fra tilsvarende lavere klasser og lag i 1600-tallet.²⁰

3. Studier af familiens og husstandens struktur

Studier af familiens og husstandens struktur har af forståelige grunde haft høj prioritet i den familiehistoriske forskning. Interessen har i vidt omfang været dikteret af ønsker om at fastslå, om kærnefamilien – nutidens almindeligste familieform i Vesteuropa – eksisterede forud for »industri-samfundets« opståen eller først optræder i og med dette, hvad der traditionelt har været antaget.

Vidnesbyrd om den familiehistoriske forsknings lånerposition i forhold til nabo-videnskaberne er også tydelig i denne sammenhæng. Mange historikere accepterer explicit eller implicit socialantropologen *G. E. Murdock's* teori om kærnefamiliens universalitet som selvstændig enhed eller som grundform i mere komplekse familietyper. Historikere har også overtaget familie-, slægts og husstandsbegreber fra antropologien og sociologien og ladet sig inspirere af de metoder, som disse videnskaber anvender ved studiet af mikrovariationer i familie og husstand over tid. I de relativt få studier af makrovariationer i

19. Shorters tese om en seksuel revolution accepteres med visse forbehold af *Stearns* (1975) s. 73–74, samt af *Phayer* (1974) s. 79–93. Shorters kritikere, se: *Tilly, Scott, Cohen* (1976) s. 447–476, *Caspard* (1974) s. 989–1008.

20. *Perrenoud* (1974) s. 975–1008, *Henry* (1960), *Stone* (1965) s. 166–174, *Wrigley* (1966b) s. 82–109. Se i øvrigt om dette tema: *Banks* (1954), *Banks & Banks* (1964), *Bergues* (1960), *Schnucker* (1975) s. 665–669, *McLaren* (1976) s. 236–251, *Ranum & Ranum* (1972), *Neuman* (1974) s. 271–286, *Shorter, Knodel, Van de Walle* (1971) s. 375–393, *Langer* (1975) s. 669–686, *Noonan* (1965), *Flandrin* (1969) s. 1370–1390, *Armengaud* (1966) s. 7–19, *Dupaquier & Laschiver* (1969) s. 1391–1406, *Blacker* (1957–58) s. 46–63.



Figur 2. C. Metsu (1629–1667): *Købmand Geelvinck og hans familie.*

familien spores navnlig inspiration fra sociologiens struktur-funktionalistiske teorier herom af ældre og nyere dato (E. Durkheims såkaldte kontraktionslov og W. Goode, T. Parsons og R. Königs revision heraf).

Undersøgelser af husstandsstrukturen antager som oftest form af synkroniske analyser. Meget ofte hviler de på en temmelig eksklusiv anvendelse af befolkningsstatistisk kildemateriale. I den »førstatistiske« tidsalder drejer det sig som regel om optællingslister over lokalsamfunds husstande, efter 1800 om folketællingsmateriale. Hvor kildemateriale af denne art er det eneste eller vigtigste empiriske grundlag af betydning, er konsekvensen et forenklet strukturbegreb, der sætter lighedstegn mellem husstandsstrukturen og de empi-

risk konstaterbare personkonstellationer, samt betoner deres størrelse. Størrelse og personsammensætning er kun een dimension ved husstandsstrukturen (og familiestrukturen). En strukturbestemmelse forudsætter nødvendigvis også et kendskab til husstandens relative stilling inden for et givent socio-økonomisk system. Denne stilling er en strukturel egenskab, der relaterer husstanden til den sociale klasse- og lagdeling og bestemmer dens form og funktioner. En beskrivelse af disse dimensioner kan kun dårligt blive tilfredsstillende uden inddragelse af et bredere kildemateriale.

Husstand er ligesom familie et begreb, som er svært at definere. Ordet bruges både i betydningen »gruppe af mennesker, der bor under samme tag« og i betydning-

en »økonomisk enhed«. Ensartede kriterier for, hvordan husstande skal klassificeres eksisterer ikke, selvom mange historikere arbejder med det klassifikationssystem, som historikeren *P. Laslett* og socialantropologen *E. A. Hammel* har udarbejdet i fællesskab. Det er Hammels og Lasletts opfattelse, at dette system både kan anvendes i forbindelse med undersøgelsen af »førindustrielle« husstande og i tilknytning til tværkulturelle og komparative analyser af husstandsstrukturen i andre fortidige (og nutidige) samfund. Betydningen af at skabe begreber, som muliggør komparation inden for samme tid og rum eller på tværs heraf, skal bestemt ikke anfægtes. Metodisk forekommer det dog uholdbart at anvende begreber, der som Lasletts og Hammels er blevet oparbejdet i forbindelse med førstnævntes berømte (og berygtede) analyse af husstandsstrukturen i England 1574–1821 på grundlag af optællingslister fra 100 lokalsamfund, på tværs af tid og rum.

Hertil kommer, at klassifikationssystemets værdi, selv inden for den historiske ramme det refererer til, er tvivlsom. Laslett og Hammel er interesseret i at udskille familien som en særskilt gruppe inden for husstands-fællesskabet, samt i at differentiere mellem forskellige husstandstyper ud fra denne gruppes skiftende sammensætning. Medlemskab af de 6 typer, der opereres med, afgøres ud fra 3 kriterier: et stedskriterium (fælles bolig), et funktionelt kriterium (fælles produktion og/eller forbrug, fælles fritid), samt et slægtskriterium. Med hensyn til slægtninges medlemskab af husstanden betones det første kriterium ekstremt på bekostning af det andet. Et ægtepars børn eller forældre regnes f.eks. ikke med til husstanden, selvom alle lever af samme indkomstkilde eller indgår i samme produktionsfællesskab. Logikken i at udelukke logerende eller andre personer med midlertidigt ophold i husstanden

er svær at øjne i betragtning af, at tyende, lærlinge og svende medregnes som husstandsmedlemmer.²¹

Lasletts og Hammels klassifikationssystem er som sagt blevet accepteret af mange historikere, men har samtidig været i stærk modvind og med rette. Iflg. *M. Mitterauer* spillede slægtsskab kun en sekundær rolle for bondehusstandsstrukturen langt ind i 1800-tallet. Mere afgørende var de roller og funktioner, som beslægtede og ikke-beslægtede varetog i husstanden. Som alternativ til den førnævnte husstandstypologi foreslår han en typologi, der er baseret på en mere funktions- og rolleorienteret ansats, hvor *alle* personer i husstanden inddrages. Følgelig bør en bestemmelse af de i husstandene eksisterende familietyper være baseret på de konstellationer, som måtte forefindes under eet. En husstand, hvor husstandsoverhovedets kærnefamilie eksempelvis optræder sammen med indsidderkærnefamilier bør følgelig karakteriseres som en storfamiliehusstand.²²

Hidtil har de fleste husstandsstudier som sagt været tværsnitsanalyser af husstandsstrukturen inden for et enkelt år eller på to forskellige optællingstidspunkter. De amerikanske historikere, *T. K. Hareven*, *Lutz K. Berkner* og *R. Wheaton* har alle påpeget, at tværsnitsanalyser af denne art rummer mulighed for fejlvurderinger af bestemte familietypers hyppighed og betydning. De tre forskere argumenterer for, at familie og husstand ikke bør studeres som »ting«, men som proces over tid. Tværsnitsanalyser giver kun et »statistisk øjebliksbillede« og må kombineres med en længdesnitsanalyse. I lighed med antropologerne *J. Goody* og *J. M. Halpern* advarer de imod at opfatte de familietyper, som afdekkes via tværsnitsanalyser af husstandsstrukturen, som typer, der nødvendigvis er forskellige. Familier, som umiddelbart fremtræder som forskellige, kan ved en nærmere undersøgelse vise sig at

21. Laslett (1972a) s. 23–43, Laslett & Hammel (1974) s. 73–79.

22. Berkner (1972a) s. 398–418 og samme (1972b) s. 145–156, Rosenbaum (1975) s. 210–225, Thompson (1973) s. 485–587, Mitterauer (1975a) s. 226–255, samme (1975b) s. 123–185.

tilhøre een og samme type i forskellige faser af dens cyklus.²³

Bag begreber som familicyklus og husstandscyklus, som Berkner anvender i to undersøgelser af lokalhistorisk art, ligger en opfattelse af, at familier og husstande til stadighed ændrer størrelse og sammensætning fra tidspunktet, hvor de dannes, til de definitivt opløses. Disse ændringer indebærer en skiftende betoning af bestemte familie- og husstandsroller og -funktioner. Over et livsforløb (den individuelle livscyklus) kan personer teoretisk set være integreret i forskellige familie- og husstandstyper, ganske som en given familie og husstand kan skifte mellem forskellige former. (Hverken Berkner, Hareven eller Wheaton berører de klassifikatoriske problemer, som følger med en dynamisk tilgang af denne art). Studier af familiens og husstandens cyklus vil ikke kun være et tiltrængt supplement til tværnsnitanalysernes kortlægning af personkonstellationers sammensætning og størrelse. En dynamisk tilgang vil også kunne give et differentieret billede af, hvordan familiers og husstandes behov for goder af materiel og immateriel art til stadighed forandres, og hvordan mulighederne for at få disse behov opfyldt er fasebetiget. Studiet af familie og husstand som proces over tid er således en af de måder, hvormed man kan kortlægge de funktionelle relationer mellem familie og husstand og det omgivende samfund. Procesanalysen vil f.eks. være velegnet til at vise, hvordan et givent produktionssystem teknisk-organisatoriske krav til arbejdskraftens størrelse, sammensætning og kvalifikationer imødekommes af familie- og husstand, og hvilken effekt det har på de interne konstellationer, det materielle og immaterielle levestandardniveau og familiens og husstandens relative placering inden for samfundets klasse- og lagdeling.

Husstandsstudier opererer sædvanligvis med et skarpt skel mellem beslægtede, som

lever sammen i en husstand, og slægtsnetværket i bredere forstand. *Wheaton* har slået til lyd for, at et sådant skel ikke mindst er kunstigt og misvisende i forbindelse med familie og husstand i agrare sammenhænge, hvor den geografiske og sociale mobilitet var begrænset. *Goody* anlægger et beslægtet synspunkt. Husstandsstrukturen og husstandsstørrelsen er efter hans mening ikke særligt følsomme indikatorer for, hvordan familien har udviklet sig historisk. De væsentlige forandringer er ikke foregået på husstands niveau, men i slægts-systemer.²⁴

D. Sabean har påpeget, hvorledes slægtsrelationers omfang og karakter blandt Vesteuropas bondebefolkning ca. 1500–1800 kan indkredses gennem systematiske undersøgelser af kirkebøger, testamenter, inventarielister, matrikler, samt civil- og strafferetlige normer og praksis. Gennem disse kilder kan der skabes et socialt differentieret billede af, hvorledes ejendoms- og besiddelsesforhold strukturerede slægtsrelationerne, hvordan fiktive slægtsforhold kunne kompensere for »ægte« slægtsforhold, samt hvordan ægte-skabsstrategier, omsorg for gamle, børneopdragelse og konflikter mellem beslægtede bestyrkede eller svækkede eksisterende slægtsarrangementer eller skabte nye.

Spørgsmålene om, under hvilke betingelser bestemte familietyper opstår, eksisterer og forandres, samt hvordan forandringer i familiestrukturen er relateret til forandringer i samfundet har desværre ikke hidtil været særligt højt prioriterede forskningstemaer, selvom der ikke savnes programatiske udsagn om disse spørgsmåls store betydning. Atomiseringen af den familiehistoriske forskning i en række specialiteter, som er koncentreret om at fremdrage enkelte aspekter ved familien, er en vigtig årsag hertil. En anden er mikro-undersøgelseernes store popularitet.

23. Hareven (1974) s. 322–327, Berkner (1975) s. 727 og 138, samme (1972a) s. 398–418 og (1972b) s. 145–56, Wheaton (1975) s. 601, Goody (1972) s. 119–120.

24. Wheaton (1975) s. 605–608, Goody (1972) s. 103–106.

Husstandsstudierne har e.m.m. medvirket til at skyde disse problemer i baggrunden, da de har formidlet et indtryk af en betydelig ensartethed i familie- og husstandsstrukturen i perioden 1500–1900. Denne ensartethed forekommer imidlertid mere at være af formel end reel art og resultat af abstraktion fra den realhistoriske kontekst, familien indgik i.

Studier af husstandsstrukturen har peget på kærnefamilien som den almindeligste samlivsform i hele perioden 1500–1900. Husstande med mere komplekse familietyper synes at have været minoritetsfænomener. I hele perioden er de almindeligst forekommende familietyper, som en række forskere har registreret ved analyser af optællingslister og folketællingsmateriale, udover kærnefamilien, den »ufuldstændige« familie og den udvidede familie. Såvel de engelske husstandsundersøgelser som undersøgelser fra andre vesteuropæiske lande har peget på en bemærkelsesværdig konstans, hvad angår disse typers relative fordeling og husstandens gennemsnitlige størrelse. Husstandsstudierne har endvidere sat den sociale homogenitet og isolation, som karakteriserer nutidens familieliv i et skarpt relief gennem påvisningen af et betydeligt »fremmedelement« – tyende, svende, lærlinge, logerende og lignende – i fortidens husstande.²⁵ De mange husstandsstudier er endnu alt for spredte i tid og rum til at sikre konklusioner kan drages om familiestrukturens karakteristiske træk i perioden, såvel på nationalt niveau som på vesteuropæisk.

Forholdsvis få historikere har beskæftiget sig med familiens forandring over længere tidsrum og denne forandrings socio-økonomiske, politiske og ideologiske årsager. Eftersom familien, bl.a. på grund af sin funktion som et centrum for børneavl og børneopdragelse, synes at forandre sig

langsommere end andre institutioner i samfundet, vil en alt for snæver kronologisk afgrænsning af familieanalysen ofte vanskeliggøre en identifikation og vurdering af sådanne forandrings karakterer.

Den franske demograf *P. Ariès*, hvis originale forfatterskab ikke alene har haft en stærk indflydelse på den franske, men på det internationale familieforskning generelt, har i sin klassiske undersøgelse af barndommens historie i Frankrig, som vil blive omtalt nedenfor, netop dyrket »la longue durée«. Ariès henlægger kærnefamiliens opkomst som den *socialt* dominerende familietype til det 16.–18. århundrede. Denne familietypes nutidige særegenhed, der iflg. Ariès består i et klaustrofobisk, socialt afsnøret samliv mellem forældre og børn kontrasteres med det franske feudalsamfunds åbne familieformer. Ariès undersøgelse belyser i første række om familieformernes udvikling inden for de højere samfundsklasser. Denne udvikling anskues ved næsten udelukkende at fokusere på en enkelt familiefunktion – socialisationsfunktionen. Kærnefamiliens opkomst som den socialt dominerende familietype gøres til et resultat af et radikalt brud i forældre-barnforholdet. Som jeg siden skal komme ind på, anvender Ariès næsten udelukkende socialpsykologiske og ideologiske årsagsforklaringer.²⁶

L. Stone har ligeledes beskæftiget sig med kærnefamiliens opkomst som den socialt dominerende familietype. Kærnefamiliens sociale dominans etableredes iflg. Stone i England i perioden 1500–1700. Som Ariès mener han, at dette først bliver en realitet inden for det kapitalistiske borgerskab. Kærnefamiliens sociale opkomst fortolkes som resultat af tre indbyrdes forbundne forandringer i det engelske samfund: (a) slægtens svækkelse, (b) den moderne stats fremvækst og gradvise overtagelse af sociale, økonomiske, juridiske og politiske

25. Sabean (1976) s. 96–11. Vedr. Husstandsstrukturen og husstandens størrelse, se Laslett (1972b) s. 125–158, Armstrong (1972) s. 205–214, Biraben (1972) s. 236–254, Blayo (1972) s. 255–266, Dupâquier & Jadin (1972) s. 283–298, van der Woude (1972) s. 299–318, Hélin (1972) s. 319–334, R. Smith (1970) s. 69–84, Lees (1969) s. 357–359, Anderson (1971), Connell (1962) s. 502–523.

26. Ariès (1973) s. 351–391.

funktioner, som traditionelt havde været et slægtsanliggende, samt dens voksende betydning som autoritet og loyalitetspol for individet, og endelig (c) protestantismens (puritanismens) sejr og stigende betoning af familien som et moralsk og religiøst centrum i individets tilværelse. Undersøgelsen er en velegnet model for, hvordan forandringer i familiestrukturen kan analyseres. Stone anskuer kærnefamiliens opkomst som socialt dominerende familietype som resultat af en kontraktionsproces, dels i form af kærnefamiliens tiltagende frigørelse som selvstændig økonomisk enhed i forhold til slægten, dels i form af en stigende polarisering mellem familie og samfund, mellem tilværelsens private og offentlige side. Psykologisk og socialt vædes de indre bånd mellem ægtefæller og børn tættere sammen. Den religiøse og verdslige ideologis nye betoning af kærlighedens betydning for familielivet fungerer som et integrerende middel og en retfærdiggørelse af hustruens juridiske svækkede stilling samt af voksende fysisk voldsanvendelse som opdragelses- og disciplineringsmiddel over for børnene, et træk som Stone betragter som et udtryk for og en funktion af det engelske samfunds autoritære præg. Stone synes at mene, at de her omtalte karakteristika var gyldige i alle samfundsklasser. Hans materiale belyser dog mest aristokratiet og det kapitalistiske borgerskab. Kærnefamiliens individualisering anskues som et moment ved den tidlige kapitalismes omformning af det engelske samfund. Hvor Ariès i alt væsentligt henholder sig til socialpsykologiske og ideologiske forklaringer på kærnefamiliens sociale opkomst som dominerende familietype, opererer Stone med et bredere spektrum af årsagsforklaringer, som dog ikke vægtes mod hinanden.²⁷

Den familiehistoriske forskning har bidraget til at give retshistorien en fornyet

aktualitet. Retsregler og retspraksis afspejler et givent samfunds bestræbelser på at fastlægge en bestemt ejendomsstruktur og bestemte besiddelsesformer. En række familiehistoriske undersøgelser har givet indblik i, hvorledes skiftende retsregler og retspraksis vedrørende arv og formueforholdet mellem ægtefæller påvirkede familiestrukturen og de interne relationer mellem forældre og børn og mellem søskende.²⁸

Ariès og Stone leverer empirisk belæg for, at kærnefamilien ikke, som traditionelt antaget, var et produkt af industrialiseringen og urbaniseringen eller var et ledsagefænomen hertil, samt at bredere familiekonstellationer ikke generelt dominerede forud herfor. Sålange forholdet mellem slægtssystemet og kærnefamilien er så relativt udforsket et tema som idag bør man næppe drage for vidtgående slutninger. Den tyske sociolog R. Königs påpegnings af, at familie- og slægtssystemets udvikling ikke nødvendigvis bør betragtes som en irreversibel og lineær proces, er et synspunkt, som den familiehistoriske forskning i højere grad burde tage til sig. At den vesteuropæiske samfundsudvikling generelt svækkede slægtens betydning i samfundet og for familien kan der næppe herske tvivl om. Bevæger man sig imidlertid fra det generelle til det specielle plan, bliver det straks mere kompliceret. Hermed tænkes ikke bare på, at en given families forventninger og krav til slægten ændres i løbet af familiens livscyklus og at slægtens muligheder for at imødekomme disse krav vil variere og vice versa, men også på, at en svækkelse af familie- og slægtsrelationernes omfang og styrke i een generation af f.eks. arbejderfamilier ikke nødvendigvis fastholdes som et permanent træk over flere.²⁹

Såvel Ariès som Stone kan således kritiseres for i nogen grad at ligge under for en

27. Stone (1975) s. 13–58.

28. Vigtige bidrag af bl.a. E. P. Thompson, Berkner, E. Le Roy Ladurie, Cooper og Kiernan er trykt i Goody, Thirsk & Thompson (1976). Se desuden: Habakkuk (1955) s. 1–12.

29. König (1974) s. 123–143.

lineær udviklingstankegang. En sådan tankegang kommer endnu stærkere til udtryk i sociologen *Neil J. Smelsers* teoretisk interessante, men vanskeligt tilgængelige analyse af den engelske industrialiserings effekt på familiens struktur og funktioner, belyst med Lancashires bomuldsindustri som udgangspunkt. Smelser betragter familien som et subsystem i samfundet. (Hans samfundsteori er en funktionalistisk konsensussteori. Samfundet postuleres at være et system i balance eller ligevægt. En funktionel forudsætning for, at balancen kan opretholdes er, at der er enighed om målsætninger og vurderinger, hvilket tilvejebringes gennem social kontrol og socialisationsprocesser. Konflikter, som truer med at forstyrre samfundets ligevægt vurderes negativt. Smelsers teori indeholder således en konservativ »bias«. Social forandring involverer iflg. Smelser strukturel differentiering. Samfundssystemet og dets subsystemer bliver mere komplekse og specialiserede. Social forandring indebærer konflikt og social opløsning(»desorganisation«), som truer samfundets ligevægt. Smelser beskriver konflikter i psykologiske termer alene og som udtryk for brud i samfundets norm- og værdisystem. Konfliktløsning beskrives som en faseopdelt proces, hvor igennem konflikterne identificeres, inddæmnes og endelig gennem sociale kontrolmekanismer og socialisation ledes i baner, som genskaber ligevægtstilstanden i samfundet. Polemisk kan man sammenligne Smelsers opfattelse af social forandring med skakspillet. Ved spillets begyndelse står konger, dronninger, springere etc. i velordnede rækker. Under spillet bringes der alvorlig uorden i rækkerne, men når spillet er slut, er brikkerne påny bragt tilbage i deres oprindelige positioner).

Som udgangspunkt for en bestemmelse af, hvorledes bomuldsindustriens teknisk-organisatoriske udvikling indvirkede på familien, har Smelser valgt tekstilarbejderfamilien i det sene 1700-tals Lan-

cashire. Denne familie karakteriseres som en mangefunktionel enhed, der var rammen om produktion, forbrug, opdragelse og faglig oplæring af børnene til deres fremtidige erhvervsroller. Tekstilarbejderfamilien var allerede forud for bomuldsindustriens opkomst og ekspansion i det nordvestengelske grevskab en lønarbejderfamilie. Hverken bomuldsindustriens fremvækst eller dens første ekspansion rokkede afgørende ved tekstilarbejderfamiliens struktur og funktioner. Familien kunne såvel opretholde sit produktionsfællesskab i den forlagsorganiserede bomuldsindustri som i det tidlige fabrikationsssystem. Det var iflg. Smelser først, da spindefabrikkerne blev fulgt op af vævefabrikker, kort sagt, da begge de vigtigste arbejdsprocesser var blevet mekaniseret og bragt ind i fabriksregi, familien kom i krise. Børns og forældres produktionsfællesskab kunne ikke længere opretholdes. Smelser betragter den engelske fabrikslovgivning i 1830erne og 1840erne som medvirkende til at fuldende familiens overgang fra at være en multifunktionel til en mere specialiseret enhed. Fabrikslovgivningen udskilte visse alderskategorier af børn fra fabrikkerne og begrænsede og regulerede unge menneskers og kvinders arbejdstid og -forhold. Børns begyndende overgang til ren forbrugerstatus og begyndende integration i skolesystemet betød ikke blot, at forbindelsen til forældrene i produktionsprocessen blev kappet over, men bl.a. også en svækkelse af familiens traditionelle socialisationsfunktion. I løbet af tidsrummet 1770–1850 mistede familien ikke alene sin traditionelle produktionsfunktion som følge af adskillelsen mellem arbejdsliv og familieliv, men også dens betydning som ramme om børns opdragelse og faglige oplæring blev reduceret.³⁰

Den schweiziske etnolog *R. Braun*, som i en ambitiøst anlagt undersøgelse af industrialiseringens indvirkning på befolkningens totale livssammenhæng i Züricher Oberland ca. 1650–1900, har ligeledes be-

30. Smelser (1959) s. 10–20, 158–312.

skæftiget sig med familien. En af undersøgelsens mange forcer er, at familien ikke opfattes som et passivt objekt for de mangesidige forandringer af dens objektive livsvilkår, som den forlags- og fabriksorganiserede bomuldsindustriens opkomst og ekspansion og de dermed forbundne magt- og autoritetsforhold førte med sig. Familien skildres både som objekt og subjekt. Samfundet anskues ikke kun som en ydre magt, der sætter de betingelser, familien eksisterer under, men også som en indre magt. Braun fastholder således samspillet og modsætningerne mellem familiens objektive eksistensvilkår og dens bevidsthedsmæssige og adfærdsmæssige fortolkninger heraf. Familiens bevidsthed og adfærd beskrives konsekvent i et dobbeltperspektiv: som situationsbunden og historisk betinget. Ikke mindst af den grund giver undersøgelsen et fremragende og levende billede af familien som *bærer* af sin egen historie. Hvor Smelser ud fra sin fundamentalt set statiske model nok kan beskrive familiens forandringer, men vanskeligt forklare disse forandringers særlige historiske træk og dybere årsager, giver Braun en bedre mulighed for at forstå disse forandringer. Det billede, som hos Braun aftegner sig af industrialiseringens effekt på familien har i det ydre mange træk til fælles med Smelsers.³¹

Som Smelser og Braun modificerer sociologen *M. Anderson* opfattelser af industrialiseringen som et dramatisk brud med en idyllisk fortid. Anderson vil med sin analyse af industribyen Prestons arbejderbefolkning undersøge industrialiseringens effekt på familie og slægt. Hans mere overordnede formål er at teste et sæt af hypoteser med henblik på formuleringen af en generel teori, som kan forklare under hvilke betingelser, der optræder forandringer i familie- og slægtsrelationerne. Andersons teoretiske udgangspunkt er individcentreret. Det er hans opfattelse, at sociale fænomener bør studeres med ud-

gangspunkt i det enkelte menneske. Individet opfattes som i princippet frit med hensyn til at handle og vælge. Sociale relationer mellem individer betragtes som bytteprocesser, hvori parterne kun deltager, så længe de fortolkes som mere profitable og hensigtsmæssige end alternative relationer. Anderson postulerer, at individet i en given situation rationelt vælger den adfærd, som giver udsigt til flest mulige fordele og færrest mulige ulemper. Polemisk kan man hævde, at Andersons opfattelse af individet og dets handlinger svarer til den adfærd, som vi med rette eller urette tillægger arbejdsgiveren eller forretningsmanden, som sætter alle medmenneskelige hensyn til side for at klare sig i konkurrencen og maksimere sin profit så omkostningsfrit som muligt. Anderson går ud fra individet som en statisk, ikke som historisk foranderlig størrelse. Forholdet mellem individet og samfundet opfattes dualistisk. Et andet problem er, at han ikke nærmere definerer begreberne fordel og ulempe. Dette betyder bl.a., at de sociale relationer, han gennem sin empiriske analyse får afdekket, fortolkes temmelig vilkårligt.

Anderson vil følge industrialiseringens effekt på familien gennem tre årtier. Hans undersøgelse viser dog i første række forandringer i individets relationer til familie og slægt i løbet af det livscyklus. Ved en sindrig og metodisk interessant korrelationsanalyse af navnlig 1851-folketællingens oplysninger om Preston-husstandes adresse, medlemstal og medlemssammensætning, enkeltpersoners navn, civilstandsstatus og erhverv, fødested og relation til husstandsoverhovedet får Anderson fremdraget et væld af nye oplysninger om arbejderfamilien i bomuldsindustrien. Blandt Prestons arbejdere var kærnefamilien den dominerende familietype. I visse faser af livet indgik de fleste dog i udvidede familietyper. Unge nygifte par boede f.eks. ofte hos svigerforældre/forældre indtil de fik børn, og enlige gamle søgte sammen

31. Braun (1960) s. 59–155, samme (1965) s. 24–41, 45–50, 112–136, 192–202, 241–249. Om industrialiseringen og arbejderfamilien, se endvidere: Hewitt (1958), Grüner (1973), Scott (1969) s. 3–48.

med deres børn eller fjernere slægtninge. Udvidede familietyper (og storfamilier) var iflg. hidtil gennemførte undersøgelser af husstandsstrukturen et minoritetsfænomen, der som oftest optræder, hvor jord- eller kapitalejendom var involveret. Blandt Prestons arbejdere savnedes et sådant økonomisk grundlag. Bag den formelle ensartethed lå forskellige socio-økonomiske realiteter. Anderson argumenterer for, at forekomsten af bredere familiesammenhænge end kærnefamilien var en af de måder, hvorpå den enkelte valgte at løse de kriser, som opstod i løbet af dets livsforløb, såsom sygdom, arbejdsløshed og dødsfald.³²

Et af Andersons mange delresultater er hans interessante påvisning af gifte kvinders erhvervsmønstre, som inddrages for at belyse, hvorvidt forsømmelse af børn var et typisk træk ved arbejderfamilien i den tidlige industrialiseringsfase, således som samtidens kritikere af fabrikkssystemet og eftertidens pessimistiske »fortolkere af den industrielle revolution« har hævdedet. Prestons gifte kvinder og mødre prioriterede tilsyneladende børns pasning og pleje højt. Anderson viser således, hvordan udearbejdende mødre levede i husstande, hvor andre beslægtede eller ikke-beslægtede personer kunne påtage sig disse opgaver.

Studier af familie og husstand som klasse- og lagspecifikke fænomener er e.m.m. en grundbetingelse for, at historikere kan få et rigtigt greb om de reelle ligheder og forskelle, som gemmer sig bag begreber som kærnefamilie, udvidet familie osv. Nogle studier, som ikke i første række retter søgelyset mod familien, skal nævnes i denne forbindelse. Det gælder *L. Stones* værker om det engelske aristokrati i det 16.

og 17. århundrede, *O. H. Huftons* undersøgelse af det førrevolutionære Frankrigs fattige lønarbejdere og halvproletariserede småbønder og håndværkere, *A. Daumards* disputats om det parisiske borgerskab i første halvdel af 1800-tallet, samt *J. Fosters* undersøgelse af den tidlige engelske arbejderklasse i tre bysamfund.³³

En række kvindehistoriske forskningsbidrag har også kastet nyt lys over især familielivets »underside« i 1800-tallets arbejderklasse og »middle class(es)«. Disse endnu ret spredte forskningsbidrag formidler et indtryk af såvel arbejderfamiliens som middelklassefamiliens »feminisering«.³⁴

Den tyske økonom *E. Egner* har forsøgt at identificere de typiske træk ved familiehusholdningen i en komparativ analyse af tre »Haushaltsepochen«: den førindustrielle (ca. 1500–1750), den industrielle overgangsepoke (ca. 1750–1900) og den industrielle epoke (det 20. århundrede). Undersøgelsen giver næppe noget repræsentativt billede af familiehusholdningen i de klasser og lag, den omfatter, men aftegner nogle hovedlinjer og -faser i overgangen fra forrådshusholdning til kontant-husholdning. *F. Collier* og *L. Schneider* har begge leveret punktundersøgelser af arbejderfamiliens levestandard på grundlag af bl.a. fabriksregnskaber og husholdningsbudgetter.³⁵ Mulighederne for at belyse det vigtige spørgsmål om familiens levestandard og forbrugsmønstre via privatarkivalisk kildemateriale af den nævnte art er næppe store. Der er imidlertid ingen tvivl om, at punktundersøgelser af levestandardkomponenternes fordeling i familien og familiens konsumstil vil kunne give et noget mere realistisk billede

32. Anderson (1971) s. 4–16, 43–78, 136–169. En kritisk redegørelse for bogens indhold, se Vammen (1975) s. 185–189.

33. Hufton (1974), Stone (1965) og samme (1973), Daumard (1963), Foster (1974). Endvidere henvises til H. Möllers folkemindevidenskabelige værk (1969), hvis hovedtema er 1700-tallets småborgerlige familie. Om det franske småborgerskabs familieforhold, se: Soboul (1968).

34. Oakley (1976), McBride (1976), Stearns (1972) s. 100–120, Peterson (1972) s. 3–19, Horn (1975), Branca (1975), Davidoff, L'Esperance, Newby (1976) s. 139–175, Alexander (1976) s. 59–111, Engelsing (1973a) s. 225–311.

35. E. Egner (1964), Collier (1965), Schneider (1967), Oren (1974), Engelsing (1973b) s. 26–50.

end det, man kan opnå via de gængse leve-standardsberegninger.

3. Studiet af børn og unge

I historievidenskaben savnes der ikke ganske tradition for at studere børn og unge og deres livsvilkår. Således har f.eks. retshistorien, den økonomiske historie, idéhistorien, skolehistorien og den ældre socialhistorie fremdraget aspekter ved børns og unges situation i fortiden. De sidste årtiers historisk-demografiske forskning og her navnlig familierekonstitutionsstudierne, samt undersøgelser af husstandsstrukturen har bidraget til at placere børn og unge mere centralt i historikerens bevidsthed, og de har påpeget behovet for analyser, som specielt retter søgelyset mod disse grupper. De praktiske udslag af den stærkere interesse for børn og unge har dog hidtil været ret fåtallige.

Den historisk-demografiske forskning har understreget, at børn og unge vejede betydeligt tungere inden for 1500–1800-tallets vesteuropæiske befolkningsstruktur end idag. Den har ligeledes indirekte påpeget den skarpe kontrast imellem børns og unges (samt voksnes), overlevelseschancer i fortiden og nutiden. I retrospektiv fremstår det generelle, omend gradvise fald i spædbørns- og barnedødeligheden i løbet af forrige århundrede og i dette som et historisk fænomen, man kunne fristes til at betegne som en revolution. I et forsøg på at supplere eller levere alternativer til den historisk-demografiske forsknings forklaringer på årsagerne til 1600- og 1700-tallets høje fødselshyppighed og dødelighed har en række historikere rettet blikket mod forholdet imellem forældre og børn. De »førindustrielle« samfund var karakteriseret ved en langsom eller stagnerende befolkningstilvækst. Forklaringerne herpå lægger som regel vægt på demografiske og økonomi-

ske årsager hertil. Familiehistorikere har præciseret nødvendigheden af et bredere spektrum af forklaringsfaktorer. *J. L. Flandrin* anskuer således den høje dødelighed og fødselshyppighed som udtryk for en fatalistisk holdning til livet og døden og argumenterer for, at den usædvanligt høje spædbørnsdødelighed i Frankrig i det 16.–18. århundrede i vidt omfang var begrundet i forældres forsømmelighed over for deres eget afkom. Fødselskontrollens introduktion i ægteskabet i det 17. århundrede og generelle gennemslag i det 18. fortolkes dels som udtryk for ønsker om at adskille børneavl og seksualitet, dels som udtryk for en ny interesse for barnets sundhed og liv. Det traditionelt korte tidsinterval imellem børnefødsler blev med fødselskontrollens gennemslag afløst af et længere tidsinterval, som forøgede det enkelte barns chance for at blive ammet længere og dermed dets chance for at overleve. Fødselskontrollen, som modificerede det traditionelle fertilitetsmønster, sættes således i relation til faldet i børnedødeligheden i 1700-tallets slutning.³⁶

Var barnedødeligheden stor i familien, var den det ikke mindre i tilfælde, hvor spædbørn blev overladt til ammer, eller hvor forældre eller ugifte mødre opgav at passe og pleje deres eget afkom. Franske punktundersøgelser har peget på et voksende antal forladte og illegitime børn i 1700-tallet og analyseret deres skæbne. Det samme tema er levende skildret af *O. Hufton*.³⁷

Den franske demograf *P. Ariès* har spillet en banebrydende og normsættende rolle i forbindelse med studiet af børns historie. Hans klassiske undersøgelse af barnet og familielivet under »l'ancien regime« indeholder vigtige ansatser til en teori om forandringer i børns placering i samfundet fra det senmiddelalderlige feudalsamfund til 1900-tallets industrikapitalistiske samfund. Ariès anskuer dette lange tidsrum

36. Flandrin (1973) s. 174–177, 181–182, 193–205.

37. Hufton (1974) s. 318–351, Chamoux (1973) s. 263–285, Lebrun (1972) s. 1183–1189, Depauw (1972) s. 1155–1182.

som den kronologiske ramme omkring en udviklingsproces, som i stigende grad isolerer børn som en særlig gruppe i de voksnes erfarings- og livssammenhænge, som karakteriserede feudalsamfundet. Feudalsamfundets »korte« barndom blev således afløst af det moderne samfunds »lange« barndom. Ariès hævder at feudalsamfundets mennesker omfattede børn med »munter ligegyldighed«. Et begreb om barndommen som en særlig fase af livet og af børn som mennesker med særlige psykologiske karakteristika savnedes. Det er Ariès' drastiske og dristige postulat, at et begreb om barndommen som et særligt livsafsnit først opstod i det sene 1300-tal. Denne bevidsthedsmæssige forandring betegnes som »barndommens opdagelse«. Opdagelsen af barndommen kobles sammen med kærnefamiliens sociale opkomst som den dominerende familietype. Kærnefamiliens vigtigste karakteristika er iflg. Ariès dens tætte relationer mellem familiemedlemmerne og dens koncentration omkring barnet. Ariès sporer kærnefamiliens opkomst som socialt dominerende familietype til det 16.-18. århundrede. 1600-tallets borgerlige familie præsenteres som en »mellemstation« mellem feudalsamfundets åbne og udadvendte familie og nutidens socialt isolerede kærnefamilie. Den ny tendens til at stramme de følelsesmæssige og sociale bånd mellem forældre og børn gik hånd i hånd med tendenser til, at familien generelt lukkedes af i forhold til den sociale omverden, samt at forældre og børn distancerede sig fra »fremmedelementer« i husstanden. I Ariès' udviklingsmodel tildeles forældre og pædagoger en ledende, men tvetydig rolle. På den ene side vurderes forældre og pædagogers nye interesse for barnets moralske, materielle og intellektuelle velfærd positivt, på den anden side lægger Ariès ikke skjul på sin negative vurdering af denne interesses konsekvenser for barnet. Børn fratages den udstrakte sociale frihed, som prægede deres tilværelse i feudalsamfundet, og de

indespærres i familien og det fremvoksende skolesystem. Ariès' undersøgelse bygger på etikettehåndbøger, pædagogisk litteratur, memoirer og breve, legetøj, klædedragten, arkitektoniske vidnesbyrd om rumindretning i boligen, samt ikonografiske kilder af religiøs og verdslig art. Hans kildemateriale kan i første række afdække forandringer i voksnes holdninger og vurderinger af børn inden for socialt set begrænsede miljøer, fortrinsvis aristokratiske og borgerlige. Hans udviklingsmodel har således ikke almen gyldighed.³⁸

Ariès' nyskabende syn på barndommens historie spores stærkt i andre studier af børns historie. Den amerikanske psyko-historiker *L. de Mause* har opponeret mod Ariès' opfattelse af, at fortidens samfund var en lykkeligere ramme omkring børns tilværelse end nutidens. *De Mause* afviser Ariès' pessimisme. »Barndommens historie er et natligt mareridt, hvorfra vi først fornyligt er begyndt at vågne op. Jo længere tilbage i historien man går, desto lavere (var) børnepasningens standard og desto sandsynligere er det, at børn blev dræbt, forladt, slået, terroriseret og udnyttet sexuel«. *De Mause's* opfattelse af barndommens historie er præget af optimistisk fremskridstro. Hans teori om udviklingsforløbet i barndommens historie fra oldtid til nutid hviler på en grundlæggende opfattelse af, at den centrale drivkraft i historiske forandringer hverken er af teknologisk eller økonomisk art, men derimod psykogene forandringer i personligheden som følge af samspillet mellem forældre og børn fra generation til generation. Disse forandringer opstår iflg. *de Mause* spontant på grund af forældres regressionsbehov og barnets behov for at etablere en social relation, og de foregår *uafhængig* af sociale og teknologiske forandringer. Den amerikanske psyko-historikers menneskesyn er reduktionistisk, hans historieteoretiske standpunkt idealistisk. For *de Mause* er et given samfunds opdragelsespraksis bestemmende for alt andet. Historien opde-

38. Ariès (1973) s. 32-33, 49, 56-59, 125-130, 341-391.

les i 6 faser, som spænder fra oldtid til nutid. Kriterierne for faseinddelingen er, hvorvidt en eller flere af følgende tre måder, hvorpå voksne reagerer på over for barnets behov og krav, er dominerende. Den voksne kan reagere ved (a) at tillægge barnet affekter, som ubevidst er tilstede i den voksne selv, ved (b) at bruge barnet som erstatning for en betydningsfuld, voksen person fra den voksnes egen barndom eller ved (c) at leve sig ind i barnets behov og søge at tilfredsstille dem. Iflg. de Mause's teori har barndommens historie været karakteriseret ved at de to førstnævnte reaktionsmåder dominerede på bekostning af den tredje. Det var disse to måder, som gjorde størsteparten af denne historie til et mareridt. Perioden 1500–1900 danner et skel. Denne periode svarer stort set til fase 3–5 i de Mause's udviklingsmodel. Det er i løbet af denne periode, at voksne først for alvor bliver i stand til at interessere sig for barnet for dets egen skyld og til at indleve sig i dets behov. Det 18. århundrede karakteriseres som den »store overgang« i barn–forældreforholdet. Forældres opdragelsespraksis blev mere human. Tidligere tiders overgreb af fysisk eller psykisk art erstattedes af mildere disciplineringsformer. Nutiden anskues som et gyldent højdepunkt i barndommens historie. Dens opdragelsespraksis skildres, som om den svarede til de pædagogiske principper, som kendes fra eksperimentelle lilleskoler af kulturradikal observans! Et af de talrige kritikpunkter, som kan rettes mod de Mause's teori er udover de allerede nævnte bl.a. hans dualistiske opfattelse af individet og samfundet. Da de psykogene forandringer, som er drivkraften i historien, opstår *uafhængigt* af sociale, økonomiske og teknologiske forhold i et givent samfund vil det principielt

være umuligt at forklare, hvorfor f.eks. franske bønders børneopdragelse i 1600-tallet afveg fra det franske aristokratis, eller hvorfor 1500-tallets vesteuropæiske samfund savnede nationale skolesystemer og obligatorisk skolepligt i modsætning til 1800-tallets samfund. Socialpsykologiske fænomener lader sig heller ikke, således som de Mause gør det, beskrive i individualpsykologiske kategorier. Et givent samfund er ikke blot summen af de individer, som indgår i det. Det er således ikke gyldigt, at drage konklusioner om et givent samfunds karakter med udgangspunkt i en teori, som er individcentreret som de Mause's er det. Det er netop med henblik på dette overordnede mål, de Mause har oparbejdet sin teori.³⁹

Det er næppe en fejltagtig påstand at hævde, at historikere som flest forklarer individualpsykologiske eller socialpsykologiske fænomener i fortiden ud fra »common sense«-betragtninger. Historievidenskaben kan ikke som helhed siges at være niveau med psykoanalysens og psykologiens landvindinger. Da begge disse videnskaber fortrinsvis anvender et individualpsykologisk begrebsapparat forekommer deres umiddelbare relevans for den moderne familiehistoriske forskning ret begrænset. Da familiehistorien i højere grad er orienteret mod at studere kollektive (bevidstheds)fænomener end individuelle, forekommer behovet for socialpsykologiske teorier og begreber mere oplagt.

D. Hunt har i en yderst interessant undersøgelse med en titel, der lover mere end den holder, forsøgt at koble psykoanalyse og historie, og det har han gjort med et resultat, som i højere grad end de Mause's demonstrerer perspektivet i en sådan kobling. Hunt vil vise hvordan forholdet mellem forældre og børn udfoldede sig inden

39. de Mause (1974) s. 1–4, 6–21, 51–54, N. Z. Davis (1971) s. 41–75, har opponeret imod Ariès' påstand om, at det først i 1700-tallet blev almindeligt at skelne mellem barndom og ungdom (adolescence) og hæver, at ungdommen i de fleste samfund betones som en særlig fase mellem barndommen og voksenalderen. Det, som adskiller et samfund fra et andet er, hvorvidt alder generelt og ungdom specielt er kriteriet for rollefordeling og i hvilket omfang, der forekommer særlige aldersgrupper, f.eks. organisationer med medlemmer på samme alderstrin. Dette synspunkt støttes af Gillis, hvis undersøgelse om ungdommens historie ca. 1770 til idag rummer en del stof om unges placering i familien, Gillis (1974).

for 1600-tallets aristokratiske familier i Frankrig. Hvor Ariès stort set negligerer det lille barn i sin analyse, står dette netop i centrum hos Hunt. På grundlag af breve, memoirer, etikettehåndbøger og den franske hoflæge J. Héroards usædvanlige dagbog, hvori dauphinen, den senere Ludvig XIII's barndom er skildret rekonstruerer Hunt personkonstellationerne i det franske samfunds fornemste miljøer. Hunts skildring af samspillet mellem forældre og deres allierede – slægtninge, guvernanter og barnepiger – på den ene side og det 0–7-årige barn på den anden får tilføjet en ekstra dimension gennem Hunts kritiske anvendelse af den amerikanske Freud-revisionist Erik H. Eriksons teori om individets psyko-sociale udvikling. (Hvor Freud definerede mennesket som et driftsvæsen og fortrinsvis anskuede psykiske processer i et biologisk perspektiv, synes Erikson både at definere det som en biologisk og social størrelse. Erikson overtager Freuds lære om de infantile stadier – det orale, anale og falliske stadium – og giver jeget, dvs. den artikulerede del af personen samme status som det'et, dvs. det ubevidste, som hos Freud betones stærkest som aggressive og seksuelle drifters »oplagringssted«. I Eriksons teori er det ikke alene dynamikken i barnets psyko-sociale vækst, som der lægges vægt på, men også at spillet mellem børn og voksne forandrer de voksne. Teorien har en sociologisk dimension, som savnes hos Freud).

Hunts analyse af børneopdragelsen er bygget op omkring de førnævnte stadier. Han viser, at en række stipuleringer om forældres vilje til at optræde imødekomende over for barnet langt fra altid var tilstede. For det lille barn var de første leveårs centrale problem at få tilstrækkeligt at spise. Hunt beskriver, hvilke enorme problemer, selv den franske dauphin havde mht. at få tilfredsstillet dette elementære behov. Hunt genfinder ingen »munter ligestyldighed« i forældre-

nes indstilling til deres afkom. Barnet betragtedes som et lille dyr og tildeltes først sent status som menneske, et forhold, Hunt mener, skyldtes forældres bevidsthed om, at de ikke var i stand til at holde børn i live og deres manglende viden. Først omkring syvårsalderen var barnet »kureret« fra den tidlige barndom. Ud fra en samlet vurdering af datidens opdragelsespraksis konkluderer Hunt, at det centrale problem i barnets udvikling var de restriktioner, hvormed datidens børneopdragere søgte at begrænse dets personlige selvstændighed. Hunts forsøg på at placere den aristokratiske og kongelige børneopdragelse i et bredere samfundsmæssigt perspektiv er præget af forsigtighed og består fortrinsvis af en række interessante deduktive hypoteser, som kunne fortjene at blive efterprøvet nøjere.⁴⁰

E. Shorter har forsøgt at vise, hvornår den traditionelle mangel for interesse for det lille barn blev afløst af moderkærlighed i Vesteuropa blandt de lavere samfundsklasser. Som Ariès betragter han borgerskabets opdragelsespraksis som normgivende for de lavere klassers. Som grove indikatorer for moderkærlighedens fremvækst benyttes vidnesbyrd om forbedringer i spædbarnsplejen, om faldende spædbørnsdødelighed, om stigende tendens til at anerkende børn født uden for ægteskab og mødres vilje til selv at amme deres børn. Shorter hævder, at moderkærlighed, forstået som spontanitet og indfølelse, først begyndte at blive en realitet omkring 1850 og tidligere i England og Frankrig end i Tyskland. Som Flandrin betoner Shorter forældres traditionelle ligestyldighed over for småbørn som hovedårsagen til den høje dødelighed blandt de yngste aldersklasser i det »førindustrielle« samfund.⁴¹

Studierne af husstandens struktur og størrelse har via kortlægningen af ikke-beslægtede personers tilstedeværelse i familiehustanden peget på, at børns og unges

40. Hunt (1970) s. 11–26, 113–179.

41. Shorter (1975) s. 256–287.

tilknytning til deres biologiske forældre var af en mere skrøbelig og kortvarig art end i nutiden. Disse træk var ikke alene begrundet i demografiske forhold, men hang også sammen med den ekstensive udnyttelse af børns og unges arbejdskraft i den samfundsmæssige produktion, samt med familiens centrale funktion som bærer af denne produktion og vigtige rolle som opdragelses- og uddannelsesinstans. *A. MacFarlane* skønner på grundlag af spredte oplysninger fra 1600-tallets England, at børn almindeligvis forlod deres biologiske forældre i 10–15 årsalderen, ofte endda tidligere. Deres sociale tilhørsforhold var bestemmende for, om de blev sendt til en kostskole eller blev sat i lære som tyende eller lærlinge.⁴²

III.

Den familiehistoriske forskning har såvel gennem sine problemstillinger som gennem sine hidtidige resultater til fulde vist sin eksistensberettigelse som en socialhistorisk disciplin. Den har bidraget til at skabe en bredere viden og forståelse for menneskers totale livssituation i fortiden og de bevidstheds- og adfærdsmønstre, som var betinget heraf. Den familiehistoriske disciplins centrale problem, som den deler med de fleste andre socialhistoriske specialiteter, er, hvorledes den teoretisk skal placeres i forhold til socialhistorien generelt, samt hvad der er dens særlige empiriske genstandsområde, to ting som er knyttet sammen. Man kunne fristes til at mene, at dette problem vil løse sig af sig selv, efterhånden som den empiriske viden har vokset sig større end idag. Der er imidlertid min opfattelse, at dette ikke vil være nogen løsning. Familiehistoriens integration i den almene historie lader sig ikke løse ordentligt ad »kompilatorisk« vej, ved at familiehistoriske forskningsresultater sammenstykkes med andre forskningsre-

sultater fra det socialhistoriske felt. Som alternativ til en tålmodig afventning på en øget vidensproduktion om familien vil jeg hævde, at en ægte integration mellem familiehistorien og socialhistorien kun kan etableres, såfremt familiehistorikere i højere grad end hidtil studerer familien i et holistisk perspektiv. Det er således i udgangssituationen nødvendigt at undersøge familiens placering inden for en given samfundsstruktur, da denne *i sin helhed* sætter de objektive betingelser for familiens former, funktioner, indhold og handlemuligheder, samt dens betydning for individet og samfundet.

I den hidtidige familiehistoriske forskning er familien i højere grad blevet studeret på mikroniveau end på makroniveau. Den lokal- og regionalhistoriske tilgang dominerer både familierekonstitutionsstudierne og analyserne af husstandens og familiens struktur. Forskningsresultaterne fra sådanne lokal- og regionalhistoriske undersøgelser tillader ikke generaliseringer om, hvilke træk der var typiske på nationalt plan eller at drage overbevisende tværnationale sammenligninger inden for tidsrummet 1500–1900 eller udsnit heraf. En udvælgelse af lokalsamfund og regioner ud fra økologiske og sociale repræsentativitetskriterier vil utvivlsomt bringe et klarere billede af familien og dens historiske udvikling for en dag, samt tillade generaliseringer på nationalt og tværnationalt plan. Familiehistorikerne har almindeligvis også i højere grad interesseret sig for at undersøge interne processer og relationer i familie og husstand, end for at undersøge familiens og husstandens skiftende deltagelse i samfundsmæssige produktions- og reproduktionsprocesser. Analyser heraf ville give et langt klarere billede af, under hvilke betingelser bestemte familie- og husstandsformer og funktioner opstår, opretholdes og forandres, ligesom de i højere grad vil kunne

42. MacFarlane (1970) s. 205–210. Om børn i England i tidsrummet 1500–1900 se i øvrigt: Laslett (1973) Pinckbech & Hewitt (1969–1973). Bibliografi om børns historie: se Sommerville (1971).

lægge op til præciseringer af familiens skiftende indflydelse på sociale forandringer.

I den hidtidige familiehistoriske forskning har påvirkninger fra demografien, sociologien, antropologien/etnologien samt psykologien og psykoanalysen været mærkbar, ikke mindst fra de tre førstnævnte nabovidenskaber. Den tværvideenskabelige linie må som helhed betragtes som en værdifuld fornyelse for historievidenskabens familieforskning, omend man undertiden kan få en uhyggelig fornemmelse af, at familiehistorikere arbejder på at gøre historievidenskaben til en hjælpedisciplin inden for især sociologien og demografien. Fra sociologien og demografien har familiehistorikere lånt kvantitative metoder og statistisk-matematiske modeller, og ligesom forskere fra disse videnskaber har de søgt at udnytte EDB-tenikken. EDB-teknikken er principielt et nyt og vigtigt middel, som historikere kan og bør betjene sig af, bl.a. fordi der gives langt større muligheder for at gennemarbejde større kildemængder, end den enkelte forsker alene vil kunne klare. Men også inden for den familiehistoriske forskning synes de kvantitativt arbejdende historikers tekniske brillians ofte at stå i et sært modsætningsforhold til deres resultaters begrænsede erkendelsesværdi. Også blandt familiehistorikere gør en tendens til at betragte kvantificerbare data som de »bedste« og »sikreste« data om fortiden sig gældende. Dette modsætningsforhold skal naturligvis ikke ophæves ved »maskinstorm«, men ved at familiehistorikerne i højere grad forstår, at selv kvantitative spørgsmål ikke kan besvares med kvantitative svar alene. Omvendt burde ikke mindst de familiehistorikere, som især har beskæftiget sig med kvalitative aspekter ved familien i højere grad end hidtil finde frem til metoder, som gør det muligt at differentiere mellem norm og afvigelse fra normen.

Det er min opfattelse, at de tværvideenskabelige udfordringer fra de øvrige samfundsvidenskaber ikke har sin primære betydning i, at historikere søger at bøde på deres eget teorideficit ved at låne sig frem

hos »naboerne«. Udfordringerne ligger først og fremmest i, at historikerne bliver klar over teoretiske mangler og behov inden for deres eget fag og selv går igang med at gøre noget ved dem. Få forskere idag vil være istand til på kvalificeret vis at låne sig frem eller på egen hånd at drive tværvideenskabelig forskning. Tværvideenskabelighedens problemer vil idag og den nærmeste fremtid bedst kunne løses gennem samarbejde mellem forskere fra forskellige videnskaber omkring bestemte projekter. Familien er et forskningsobjekt, som var velegnet til sådanne mere formaliserede samarbejder. I et sådant samarbejde vil teoretisk velfunderede familiehistorikere kunne stå stærkt som repræsentanter for *grundvidenskaben* om mennesket som socialt og historisk foranderligt væsen.

Litteraturfortegnelse:

- *Alexander, S.: Women's Work in Nineteenth-Century London: A Study of the Years 1820-50, (i: (red.) J. Mitchell & A. Oakley: The Rights and Wrongs of Women, (Penguin Books 1976). Artiklen behandler kvindelige arbejders placering som familiemedlemmer og arbejdskraft.)
- *Anderson, M.: Family Structure in Nineteenth Century Lancashire, (Cambridge 1971).
- Armengaud, A.: Mouvement ouvrier et néo-malthusianisme au début du XXe siècle (i: Annales de Demographie Historique, 1966, (Paris 1966)).
- Armstrong, W. A.: A Note on the Household Structure of Mid-Nineteenth-Century York in comparative Perspective, (i: (red.) P. Laslett & R. Wall: Household and Family in Past Time, (Cambridge 1972)).
- *Ariès, P.: Centuries of Childhood, (Penguin Books 1973). Et hovedværk om barndommens historie.
- Asendorf, M.: Deutsche Fachhistorie und Sozialgeschichte, (i: (red.) I. Geiss & R. Tamchina: Ansichten einer künftigen Geschichtswissenschaft 1. Kritik-Methode-Theori (München 1974)).
- Banks, J. O.: Prosperity and Parenthood: A Study of Family Planning among the Victorian Middle Classes, (London 1954).
- Banks, J. O. & O.: Feminism and Family Planning in Victorian England, (Liverpool 1964).
- Baülant, M.: La famille en miettes: Sur un aspect de la démographie du XVIIe siècle, (i: Annales Économies Sociétés Civilisations 27, 4-5, juli-oktober 1972).
- Bergues, H. (red.): La prévention des naissances dans la famille, (Paris 1960). Indeholder bl.a. en diskussion mellem demografer og teologer om årsagerne til fødselskontrollens gennemslag i Frankrig.

- **Berkner, L. K.*: a) The Stem Family and the Developmental Cycle of the Peasant Household: An Eighteenth-Century Austrian Example (i: *American Historical Review* 77 (2), april 1972).
- *- b) Rural Family Organization in Europe: A Problem of comparative History (i: *Peasant Studies Newsletter* 1, 4, 1972).
- Recent Research in the History of the Family in Western Europe (i: *Journal of Marriage and the Family*, april 1973). Meget fyldig litteraturliste.
- The Use and Misuse of Census Data for the Historical Analysis of Family Structure (i: *Journal of Interdisciplinary History* V, 4, foråret 1975).
- Biraben, J.-N.*: A Southern French Village: the Inhabitants of Montplaisant in 1644 (i: P. Laslett & R. Wall: *Household and Family in Past Time*, (Cambridge 1972).
- Blacker, J. G. C.*: Social Ambitions of the Bourgeoisie in 18th Century France and their Relation to Family Limitation (i: *Population Studies* 11, 1, 1957-1958).
- Blayo, Y.*: Size and Structure of Households in a Northern French Village between 1836-1861 (i: P. Laslett & R. Wall: *Household and Family in Past Time*, (Cambridge 1972).
- Branca, P.*: Silent Sisterhood. Middle Class Women in the Victorian Home (London 1975). Beskriver middelklassekvinden som hustru og mor, samt hendes arbejdsopgaver i familien.
- **Braun, R.*: Industrialisierung und Volksleben. Veränderungen der Lebensformen unter Einwirkung der verlagsindustriellen Heimarbeit einem ländlichen Industriegebiet (Zürcher Oberland) vor 1800 (Winterthur 1960).
- *- Sozialer und kultureller Wandel in einem ländlichen Industriegebiet unter Einwirkung des Maschinen- und Fabrikwesens im 19. und 20. Jahrhundert (Erlenbach-Zürich-Stuttgart 1965).
- Brunner, O.*: Das »ganze Haus« und die alteuropäische Ökonomik (i: *Neue Wege der Verfassungs- und Sozialgeschichte* (Göttingen 1968)).
- Burguière, A.*: De Malthus à Max Weber: le mariage tardif et l'esprit d'entreprise (i: *Annales, Économies, Sociétés, Civilisations* 27, 4-5, juli-oktober 1972).
- **Caspard, P.*: Conceptions prénuptiales et développement du capitalisme dans la Principauté de Neuchâtel (1678-1820) (i: *Annales, Économies, Sociétés, Civilisations*, 29,4, juli-august 1974).
- **Chamoux, A.*: La reconstitution des familles: espoirs et réalités (i: *Annales, Économies, Sociétés, Civilisations*, 27, 4-5, juli-oktober 1972).
- L'Enfance abandonnée à Reims à la fin du XVIIIe siècle (i: *Annales de Démographie Historique* 1973).
- Collier, F.*: The Family Economy of the Working Classes in the Cotton Industry, 1784-1833 (Manchester 1965).
- Connell, K. H.*: Peasant marriage in Ireland: its Structure and Development since the Famine (i: *Economic History Review*, 14, 1962).
- Daumard, A.*: La Bourgeoisie parisienne de 1815 à 1848 (Paris 1963).
- Davidoff, L. L'Esperance, J. & Newby, H.*: Landscape with Figures: Home and Community in English Society (i: (red.) J. Mitchell & A. Oakley: *The Rights and Wrongs of Women* (Penguin Books 1976)..).
- Davis, N. Z.*: The Reasons of Misrule: Youth Groups and Charivaris in Sixteenth Century France (i: *Past & Present* (50), (februar 1971)).
- Depauw, J.*: Amour illégitime et sociétés à Nantes au XVIIIe siècle (i: *Annales, Économies, Sociétés, Civilisations*, 27, 4-5, juli-oktober 1972).
- Dupâquier, J. & Lachiver, M.*: Sur les début de la contraception en France, ou les deux malthusianismes (i: *Annales, Économies, Sociétés, Civilisations*, 24, september-oktober 1969).
- Dupâquier, J. & Jadin, L.*: Structure of Household and Family in Corsica, 1769-71 (i: P. Laslett & R. Wall: *Household and Family in Past Time*, (Cambridge 1972)).
- Egner, E.*: Entwicklungsphasen der Hauswirtschaft, (Göttingen 1964).
- **Engelsing, R.*: a) Das häusliche Personal in der Epoche der Industrialisierung (i: R. Engelsing: *Zur Sozialgeschichte deutsche Mittel- und Unterschichten* (Göttingen 1973)).
- b) Hanseatische Lebenshaltungen und Lebenshaltungskosten im 18. und 19. Jahrhundert (i: R. Engelsing: *Zur Sozialgeschichte deutsche Mittel- und Unterschichten* (Göttingen 1973)).
- Flandrin, J. L.*: Contraception, mariage, et relations amoureuses dans l'Occident chrétien (i: *Annales, Économies, Sociétés, Civilisations* 24, september-oktober 1969).
- L'Attitude à l'égard du petit enfant et les conduites sexuelles dans la civilisation occidentale. Structures anciennes et évolution (i: *Annales de Démographie Historique* 1973)..
- **Foster, J.*: Class Struggle and the Industrial Revolution. Early Industrial Capitalism in three English Towns (London 1974).
- **Gillis, J.*: Youth and History. Tradition and Change in European Age Relations 1770-Present, (New York og London 1974). Indeholder fyldig bibliografi.
- Goody, J.*: The Evolution of the Family (i: P. Laslett & R. Wall: *Household and Family in Past Time*, (Cambridge 1972)).
- **Goody, J., Thirsk, J. & Thompson, E. P.*: Family and Inheritance. Rural Society in Western Europe, 1200-1800, (Cambridge 1976). Vigtige bidrag til belysning af bondefamilien og den aristokratiske familie i England, Frankrig og Tyskland.
- **Goubert, P.*: Historical Demography and the Reinterpretation of Early Modern French History: a Research Review (i: T. K. Rabb & R. I. Rotberg: *The Family in History. Interdisciplinary Essays* (Harper's Torchbooks 1971). Nyttig oversigtsartikel med fyldige litteraturhenvisninger.
- Grüner, E.*: Die Stellung des Schweizer Arbeiters in Fabrik und Familie während des 19. Jahrhunderts (i: (red.) R. Braun, W. Fischer, H. Grosskreutz & H. Volkmann: *Gesellschaft in der industriellen Revolution*, (Köln 1973)).

- Habakkuk, H. J.*: Family Structure and Economic Change in Nineteenth-Century Europe (i: Journal of Economic History 15, 1955)).
- Hajnal, J.*: European Marriage Patterns in Perspective (i: (red.) D. V. Glass & D. E. C. Eversley Population in History, (London 1965)).
- **Hareven, T. K.*: The History of the Family as an Interdisciplinary Field (i: T. K. Rabb & R. I. Rotberg: The Family in History. Interdisciplinary Essays (Harpers Torchbooks 1971). Oversigt over den nye amerikanske familieforskning og dens relation til de øvrige samfundsvidenskaber. Fyldige litteraturhensvisninger.
- *– The Family as Process: The Historical Study of the family life cycle (i: Journal of Social History, forår 1974).
- *– Die Familie in historischer Perspektive. Laufenden Arbeiten in England und die Vereinigten Staaten (i: Geschichte und Gesellschaft. Zeitschrift für Historische Sozialwissenschaft I, 2–3 (Göttingen 1975).
- Hausen, K.*: Familie als Gegenstand Historischer Sozialwissenschaft. Bemerkungen zu einer Forschungsstrategie (i: Geschichte u. Gesellschaft. Zeitschrift für Historische Sozialwissenschaft I, 2–3, Göttingen 1975).
- Hélin, E.*: Size of Households before the Industrial Revolution: the Case of Liège in 1801 (i: P. Laslett & R. Wall: Household and Family in Past Time (Cambridge 1972)).
- **Henry, L.*: Anciennes familles Genévoises, Paris 1960. – Historical Demography (i: Daedalus, foråret 1968, temanummer om historisk demografi).
- **L. Henry & M. Fleury*: Nouveau Manuel de Dépouillement et D'Exploitation de l'État civil ancien, (Paris 1965).
- **Henry, L. & Gautier, E.*: La population de Crulai, paroisse normande (Paris 1958).
- Hewitt, M.*: Wives and Mothers in Victorian Industry, (London 1958).
- Hobsbaum, E. J.*: Von der Sozialgeschichte zur Geschichte der Gesellschaft (i: (red.) H-U. Wehler: Geschichte und Soziologie (Köln 1972)).
- Horn, P.*: The Rise and Fall of the Victorian Servant (Dublin 1975).
- Hufton, O. H.*: The Poor of Eighteenth-Century France, 1750–1789 (Oxford 1974).
- Hunt, D.*: Parents and Children in History: The Psychology of Family Life in Early Modern France (New York 1970).
- Knodel, J.*: Ortsippenbücher als Quelle für die Historischen Demographie (i: Geschichte und Gesellschaft. Zeitschrift für Historische Sozialwissenschaft I, 2–3 (Göttingen 1975).
- Kocka, J.*: Theorieprobleme der Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Begriffe, Tendenzen und Funktionen in West und Ost (i: (red.) H. U. Wehler: Geschichte und Soziologie (Köln 1972)).
- König, R.*: Alte Probleme und neue Fragen in der Familiensoziologie (i: (red.) D. Claessens & P. Millhofer: Familiensoziologie. Ein Reader. (Frankfurt am Main 1974)).
- *– Soziologie der Familie (i: R. König & L. Rosenmayr: Handbuch der empirischen Sozialforschung 7 (Stuttgart 1976)). Gennemgang af sociologiske begreber, metoder og teorier, som er knyttet til familiesociologien historisk og aktuelt.
- Langer, W.*: The Origins of the Birth Control Movement in England in the Early Nineteenth Century (i: Journal of Interdisciplinary History V, 4, foråret 1975).
- **Laslett, P. a)*: Introduction: the History of the Family (i: P. Laslett & R. Wall: Household and Family in Past Time (Cambridge 1972)).
- b): Mean Household Size in England since the Sixteenth Century (i: P. Laslett & R. Wall: Household and Family in Past Time (Cambridge 1972)).
- L'Attitude à l'égard de l'enfant dans l'Angleterre du XIXe siècle (i: Annales de Demographie Historique 1973 (Paris 1973)).
- Laslett, P. & Hammel, E. A.*: Comparing Household Structure over Time and between Cultures (i: Comparative Studies in History and Society, 16, 1974).
- Lebrun, F.*: Les enfants trouvés en Anjou (i: Annales, Économies, Sociétés, Civilisations, 27, 4–5, Juli-oktober 1972).
- Lee, R.*: Probleme der Bevölkerungsgeschichte in England 1750–1850 (i: Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, bd. 60, 1963). Oversigtsartikel om den historisk demografiske forskning.
- Lees, L. H.*: Patterns of Lower-Class Life: Irish Slum Communities in Nineteenth-Century London (i: S. Thernstrom & R. Sennett: Nineteenth-Century Cities (New Haven og London 1969)).
- Lewis, I. M.*: Social Anthropology in Perspective (Penguin Books 1976).
- Macfarlane, A.*: The Family Life of Ralph Josselin, a Seventeenth-Century Clergyman. An Essay in Historical Anthropology (Cambridge 1970).
- Matthiesen, P. Chr.*: Befolkningens Vækst, Årsager og Konsekvenser (Kbh. 1965).
- **de Mause, L.*: The Evolution of Childhood (i: (red.) L. de Mause: The History of Childhood (Harpers Torchbooks 1975). Dette værk indeholder en række artikler om børns vilkår i familie og samfund i USA, Rusland og Europa fra oldtid til ca. 1900. Fyldige litteraturhensvisninger.
- McLaren, A.*: Contraception of the Working Classes. The Social Ideology of the English Birth Control Movement in its Early Years (i: Comparative Studies in Society and History XVIII 2, 1976).
- McBride, T. M.*: The Domestic Revolution. The Modernization of Household Service in England and France 1820–1920 (London 1976).
- **Mitterauer, M. a)*: Familiengröße – Familientypen – Familienzyklus. Probleme quantitativer Auswertung von Österreichischen Quellenmateriel (i: Geschichte und Gesellschaft. Zeitschrift für Historische Sozialwissenschaft I, 2–3 (Göttingen 1975)).
- b): Vorindustrielle Familienformen. Zur Funktionsentlastung des »ganzen Hauses« im 17. und 18. Jahrhundert (i: (red.) F. Engel-Janosi, G. Klin-

- genstein, H. Lutz: Fürst, Bürger, Mensch. Untersuchungen zu politischen und soziokulturellen Wandlungsprozessen im vorrevolutionären Europa. Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit II (München 1975).
- Mommsen, H.: Betrachtungen zur Entwicklung der neuzeitlichen Historiographie in der Bundesrepublik (i: G. Alföldy, F. Seibt & A. Timm: Probleme der Geschichtswissenschaft (Düsseldorf 1973).
- Möller, H.: Die kleinbürgerliche Familie im 18. Jahrhundert. Verhalten und Gruppenkultur (Berlin 1969).
- Neumann, R.: The Sexual Question and Social Democracy in Imperial Germany (i: Journal of Social History, foråret 1974).
- Noonan, J. T.: Contraception (Cambridge, Massachusetts 1965).
- Intellectual and Demographic History (i: Daedalus, foråret 1968).
- Oakley, A.: Woman's Work. The Housewife, Past and Present, (New York 1976).
- Oren, L.: The Welfare of Women in Laboring Families: England 1860–1950 (i: M. Hartmann & L. W. Banner: Clío's Consciousness Raised (Harper Torchbooks 1974)).
- Perrenoud, A.: Malthusianisme et protestantisme: »un model weberien« (i: Annales, Économies, Sociétés, Civilisations 29, 4, juli-august 1974).
- Peterson, M. J.: The Victorian Governess: Status Incongruence in Family and Society (i: (red.) M. Vicinus: Suffer and Be Still. Women in the Victorian Age. (Bloomington og London 1973).
- Phayer, J. M.: Lower-Class Morality: The Case of Bavaria (i: Journal of Social History, efteråret 1974).
- Pinchbeck, I. & Hewitt, M.: Children in English Society I–II, London 1969 og 1973). Tobindsværk med fyldige litteraturhenvisninger. Giver et detaljeret, men temmeligt rodet billede af siders børns tilværelse fra 1500-tallet til ca. 1945.
- Ranum, O. & Ranum, P.: Popular Attitudes toward Birth Control in Pre-Industrial France and England, (New York & London 1972). Samling af bidrag, som belyser fødselskontrollens gennemslag og baggrund. God litteraturfortegnelse.
- Richards, E.: Women in the British Economy about 1700: An Interpretation (i: History, 59, no. 197, oktober 1974). Vigtig artikel, som vender sig mod den konventionelle opfattelse af industrialiseringens effekt på kvinders arbejdskraft.
- *Rosenbaum, H.: Familie und Gesellschaftsstruktur. Materialien zu den sozioökonomischen Bedingungen von Familienformen (Fischer Taschenbuch, Frankfurt am Main 1974). Materialesamling, som ud fra historiske og sociologiske tekster belyser relationen mellem klasse og familieform og -funktion.
- Zur neueren Entwicklung der Historischen Familienforschung (i: Geschichte und Gesellschaft. Zeitschrift für Historische Sozialwissenschaft 1, 2–3, (Göttingen 1975)).
- Sabean, D.: Aspects of Kinship Behaviour and Pro-perty in Rural Western Europe before 1800 (i: J. Goody, J. Thirsk & E. P. Thompson: Family and Inheritance (Cambridge 1976)).
- Schneider, L.: Der Arbeiterhaushalt im 18. und 19. Jahrhundert. Dargestellt am Beispiel des Heim- und Fabrikarbeiters, (Berlin 1967). Beiträge zur Ökonomie von Haushalt und Verbrauch, 4.
- Schnucker, R. B.: Elizabethan Birth Control and Puritan Attitudes (i: Journal of Interdisciplinary History V, 4, foråret 1975).
- Scott, J. W.: The Glassworkers of Carmaux, 1850–1900 (i: S. Thernstrom & R. Sennett: Nine-teenth Century Cities. Essays in the New Urban History (New Haven og London 1970).
- Schwägler, G.: Anfänge einer Familiensoziologie bei Wilhelm von Riehl und Frédéric Le Play (i: (red.) D. Claessens og P. Millhoffer: Familiensoziologie. Ein Reader (Frankfurt am Main 1974).
- Shorter, E. a): Illegitimacy, Sexual Revolution and Social Change in Modern Europe (i: T. K. Rabb & R. I. Rotberg: The Family in History. Interdisciplinary Essays (Harper Torchbooks 1973)).
- b): Female Emancipation, Birth Control and Fertility in European History (i: American Historical Review, 78, nr. 3, juni 1973).
- Der Wandel der Mutter-Kind-Beziehungen zu Beginn der Moderne (i: Geschichte und Gesellschaft. Zeitschrift für Historische Sozialwissenschaft 1, 2–3 (Göttingen 1975).
- Shorter, E., Knodel, J. van de Walle, E.: The Decline of Non-Marital Fertility in Europe, 1880–1940 (i: Population Studies 25, 13, november 1971).
- Skolnick, A.: The Family Revisited. Themes in Recent Social Research (i: Journal of Interdisciplinary History V, 4, foråret 1975).
- Smelser, N. J.: Social Change in the Industrial Revolution. (Chicago 1958).
- Smith, R.: Early Victorian Household Structure: a Case Study of Nottinghamshire (i: International Review of Social History 15, 1970).
- Soboul, A.: Les Sans-culottes parisiens en l'an II. Mouvement populaire et gouvernement révolutionnaire (1793–1794) (Éditions du Seuil 1968).
- Sommerville, C. J.: Toward a History of Childhood and Youth. Bibliographic Note (i: The Family in History. Interdisciplinary Essays, (red.) T. K. Rabb & R. I. Rotberg (Harper Torchbooks 1971). Anvendelig som indgang til værker om børns og unges historie.
- *Stearns, P. N.: Working-Class Women in Britain, 1890–1914. (i: (red.) M. Vicinus. Suffer and Be still. Women in the Victorian Age (Bloomington-London 1973).
- European Society in Upheaval. Social History since 1750 (New York 1975).
- *Stone, L.: The Crisis of the Aristocracy, 1558–1641, (Oxford 1965).
- Family and Fortune. Studies in Aristocratic Finance in the Sixteenth and Seventeenth Centuries (Oxford 1973).
- *– The Rise of the Nuclear Family in Early Modern

- England: The Patriarchal Stage (i: (red.) C. E. Rosenberg: *The Family in History*, University of Pennsylvania Press 1975)).
- Thompson, E. P.*: Under the same Rooftree (i: *Times Literary Supplement*, nr. 3713, 4. maj 1973).
- Tilly, L. A. & Scott, J. W.*: Women's Work and European Fertility Patterns (i: *Journal of Interdisciplinary History*, VI, 3, 1976).
- **Tilly, L. A. & Scott, J. W.*: Women's Work and the Family in Nineteenth-Century Europe (*Comparative Studies in Society and History*, 17, 1, 1975).
- Vammen, T.*: Anmeldelse af M. Anderson: *Family Structure in Nineteenth Century Lancashire* (Cambridge 1971) (i: *Årbog for Arbejderbevægelsens historie* 5 (1975)).
- Woude, A. M. van der*: Variations in the Size and Structure of the Household in the United Provinces of the Netherlands in the Seventeenth and Eighteenth Centuries (i: (red.) P. Laslett & R. Wall: *Household and Family in Past Time* (Cambridge 1972)).
- Wall, R.*: Mean Household Size in Printed Sources (i: (red.) P. Laslett & R. Wall: *Household and Family in Past Time* (Cambridge 1972)).
- Wehler, H-U.*: (red.): *Geschichte und Soziologie* (Köln 1972).
- (red.): *Geschichte und Psychoanalyse* (Köln 1971).
- **Wheaton, R.*: Family and Kinship in Western Europe: The Problem of the Joint Family Household (i: *Journal of Interdisciplinary History* V, 4, foråret 1975).
- **Wrigley, E. A.*: *Family Reconstitution* (i: (red.) E. A. Wrigley: *An Introduction to English Historical Demography*) (London 1966). Grundig beskrivelse af familiekonstitutionsmetoden.
- *Family Limitation in Pre-Industrial England* (i: *Economic History Review* 2. series XIX, april 1966).